

২৬১

৫১০০৭

টি এছ এ'লিয়েটৰ

চন পৰা মাটি

অনুঃ দিলীপ বৰুৱা

অসম সাহিত্য সভা

11007

FOOT

চন পৰা মাটি
The Waste Land : 1922

মূল
টি এছ এলিয়ট
অনুবাদ
ড° দিলীপ বৰুৱা

অসম সাহিত্য সভা

Chan Parā Māti
The Wast Land

T.S. Eliot's The Waste Land, translated into
Assamese by Dr. Dilip Barua, and Published by
Sri Sailen Das, General Secretary, Asam Sahitya
Sabha, Chandra Kanta Handique Bhavan,
Jorhat - 785001, Price 35.00 only.

© অসম সাহিত্য সভা

প্রকাশক :

শ্রীশৈলেন দাস

প্রধান সম্পাদক

অসম সাহিত্য সভা

চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন

যোৰহাট - ৭৮৫ ০০১

প্রথম প্রকাশ : ১২ ফেব্রুৱাৰী ১৯৯৮

২৬৬ (৫৭)

মূল্য : ৩৫.০০ টকা মাথোন

প্রচ্ছদ : শ্রীৰঞ্জিত গগৈ

মুদ্রক :

অসমী প্ৰিন্টাৰ্ছ

গুৱাহাটী - ২১

মই কিউমেত নিজ চকুৰে দেখা

চিচাব সঁজাত অকণমান এক মঙ্গলতি পৰী ওলমি থকা

ন'বাবোৰে তেওঁক যেতিয়া সোধে

মঙ্গলতি পৰী তোমাৰ হৈছে কি ?

তেওঁ সদায় একে উত্তৰকে দিয়ে

মই মৃত্যু কামনা কৰোঁ।

Petronius : SATYRICON (cH. 48)

উছৰ্গা

— এজেৰা পাউণ্ডলৈ

— “যিজন মোতকৈও বেছি পটু কাৰিকৰ”

প্ৰধান সম্পাদকৰ একাষাৰ

‘দ্য ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ পয়সত্তৰ বছৰ পূৰ্ণ হ’ল। আধুনিক কাব্য-সাহিত্যৰ বাবে ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ আছিল এক যুগান্তকাৰী ঘটনা। কবিতাত সঁচা অৰ্থত আধুনিকতাৰ উন্মেষ ঘটাইছিল ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ আৰু তাৰ প্ৰভাৱতেই বিশ্ব সাহিত্যই নতুন নতুন চিন্তাৰ বাটেৰে অগ্ৰসৰ হ’বলৈ সক্ষম হৈছিল। টি এছ এলিয়টৰ এই মহৎ সৃষ্টিক অসমীয়ালৈ অনূদিত কৰিছে বৰ্ধমান বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইংৰাজী বিভাগৰ অধ্যাপক কবি আৰু বিশিষ্ট সাহিত্য-সমালোচক ড° দিলীপ বৰুৱাদেৱে। অসম সাহিত্য সভাৰ ১৯৯৭-৯৮ বৰ্ষৰ প্ৰকাশন আঁচনিৰ ভিতৰত এই গ্ৰন্থখনি সুমুৱাই লোৱাত আগ ভাগ লৈছিল সভাৰ মাননীয় সভাপতি ড° নগেন শইকীয়াদেৱে। ড° বৰুৱাদেৱে অতি নিষ্ঠা-সহকাৰে অনুবাদ কাৰ্যটি সম্পন্ন কৰি নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত গ্ৰন্থখনি আমাৰ হাতত দিয়ে। সকলো শ্ৰেণীৰ পাঠকে যাতে ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ অভ্যন্তৰৰ অৱয়বটো সহজে বুজিব পাৰে তাৰ বাবে তেখেতে এটি দীঘলীয়া টোকাও সংযোজন কৰি দিছে। এই ছেগতে ড° বৰুৱাদেৱলৈ আৰু সভাৰ সভাপতি মহোদয়ে লোৱা উদ্যোগৰ বাবে তেখেতলৈ আমি গভীৰ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। গ্ৰন্থখনি প্ৰকাশৰ ক্ষেত্ৰত সভাৰ কেন্দ্ৰীয় কাৰ্যালয়ৰ সহকাৰী সম্পাদক ড° নি. গোবিন্দ সিংহই, বিশেষ ভাৱে আমাক সহায় কৰিছে। বেটুপাত অংকন কৰিছে উদীয়মান শিল্পী শ্ৰীৰঞ্জিত গগৈয়ে। নিজৰ দায়িত্ব স্বৰূপে লৈ গ্ৰন্থখনি কম দিনৰ ভিতৰতে ছপাই দিছে গুৱাহাটীৰ অসমী প্ৰিণ্টাৰ্ছৰ স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীজয়ন্ত তানুকদাৰে। আটাইলৈ আমাৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জনালোঁ।

‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ অসমীয়া ভাঙনি আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যলৈ এক বিশেষ সংযোজন বুলি আমি অনুভৱ কৰোঁ। আশা কৰোঁ, অসমৰ পঢ়ুৱৈ সমাজে গ্ৰন্থখনি আদৰি ল’ব।

১২ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৯৮ খ্ৰীষ্টাব্দ
চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন
যোৰহাট-৭৮৫০০১

শ্ৰীশৈলেন দাস
প্ৰধান সম্পাদক
অসম সাহিত্য সভা।

সূচী-পত্র

	পৃষ্ঠা
(১) মৃতকব সংকাব	১
(২) দবাব এক খেল	৫
(৩) উঠক খব কবক সময় হ'ল দবজা বন্ধব	৮
(৪) অগ্নিবাহী	১০
(৫) সলিল সমাধি	১৭
(৬) বজ্রবাহী	১৮
(৭) জে এনফ্রেদ থুফকব প্রেম গীত	২৩
(৮) উছর্গা	২৪
(৯) জে. এনফ্রেদ থুফকব প্রেম গীত	২৫
(১০) বামন বুঢ়া	৩১
(১১) এগবাকী সম্ভান্ত মহিলা	৩৬
(১২) উল্লেখনীর টীকা	৪২

এ'লিয়টৰ 'বেষ্টলেণ্ড'

অনুবাদকৰ টোকা আৰু কৈফিয়ৎ

দ্য বেষ্টলেণ্ড (The Waste Land) প্ৰকাশিত হৈছিল ১৯২২ চনৰ অক্টোবৰ মাহত। আজি এই পয়সন্তৰ বছৰৰ পিছতো এ'লিয়টৰ এই যুগান্তকাৰী কবিতাৰ প্ৰতি আমাৰ ঔৎসুক্য কম নাই। প্ৰথম প্ৰকাশ হোৱাৰ পৰাই কাব্য জগতত ই যি আধুনিকতাৰ উদ্দীপনা সৃষ্টি কৰিলে তাৰ প্ৰভাৱত বিশ্বৰ প্ৰায় সকলো সাহিত্যই নতুন প্ৰকাশ ভঙ্গীৰ সন্ধান পালে। এ'লিয়েটৰ দৰেই আন এজন আধুনিকতাৰ বৰেণ্য সাহিত্যিক জেমছ জয়েচৰ ইউলিছেছ (Ulysses) উপন্যাসো ১৯২২ চনত প্ৰকাশ হৈছিল আৰু এ'লিয়টৰ কবিতাৰ দৰেই নতুন আখ্যান-আশ্ৰিত পদ্ধতিৰে জটিল আধুনিক জীৱনৰ কলা-সুলভ ৰূপায়ণৰ ইঙ্গিত ই কঢ়িয়াই আনিছিল। জেমছ জয়েচৰ 'বেষ্টলেণ্ড' সম্পৰ্কে কৰা এক উক্তি প্ৰণিধানযোগ্য। তেখেতে কৈছিল—“Whether admired or detested it (The Waste Land) became like the Lyrical ballads in 1798, a traffic signal.” বৰ্ডছৱৰ্থ আৰু কলেৰিজৰ কবিতাই যেনেকৈ নৱন্যাস যুগৰ সূচনা কৰিছিল, তেনেকৈ 'বেষ্টলেণ্ড' নতুন প্ৰকাশ ভঙ্গী, চিন্তা আৰু অনুভূতিৰ সংযোজন পদ্ধতিৰে এক নতুন কাব্যিক আন্দোলন আৰম্ভ কৰিলে পথ-নিৰ্দেশক সঙ্কেতৰ দৰেই। কবিতাৰ এই আৰ্হি পছন্দ হওকেই বা নহওকেই অৱজ্ঞা কৰা অসম্ভৱ হৈ পৰিল। এ'লিয়টৰ পিছত অনেক নতুন কবি নতুন সাহিত্যৰ ধাৰা ওলাইছে, কিন্তু সকলোৰে অন্তৰালত আছে এ'লিয়েটে সৃষ্টি কৰা কাব্যিক আৱহাৰৰ নিশ্বাস-প্ৰশ্বাস। মুঠতে এইটো নিসন্দেহে ক'ব পাৰি যে এ'লিয়টৰ কবিতাই বিংশ শতাব্দীত সাহিত্যিক ৰুচিৰ পৰিবৰ্তন আনিলে।

অসমীয়া সাহিত্যত পঞ্চাশৰ দশকত এ'লিয়েট সম্পৰ্কে অনেক চৰ্চা হৈছিল আৰু তাৰ সন্দৰ্ভত মই তেওঁৰ “প্ৰুফক” ৰ অনুবাদ প্ৰকাশ কৰিছিলোঁ ‘ৰামধেনু’ৰ পাতত (কাতি, ১৮৭৯ শকত)। এই কবিতা এ'লিয়েটৰ প্ৰথম পুথি “প্ৰুফক এণ্ড আদাৰ অৱজাৰভেশ্যন” বোলা সংকলনত ১৯১৭ চনত প্ৰকাশিত হৈছিল। প্ৰকৃততে এই পুথিয়েই আধুনিকতাৰ পট উন্মোচন কৰে— ইয়াত এফালে দেখোঁ ১৯ শতিকাৰ কবি ব্ৰাউনিঙৰ নাটকীয় স্বগতোক্তিৰ আধাৰ আনফালে পাওঁ ফৰাচী কবি লাফৰ্গ আৰু বডলেয়াৰৰ কবিৰ শ্লেষাত্মক আনুভূতিক বুদ্ধিমত্তা আৰু তেওঁলোকৰ আৰ্হিৰ

[ii]

দৈনন্দিন সাধাৰণ অভিজ্ঞতাৰ সম্পাদনবোৰৰ প্ৰতীকী উদ্ভাৱন পদ্ধতি। গতিকে প্ৰথমেই পুথকৰ অনুবাদ কৰাটো এই আধুনিকতাৰ নিদৰ্শন দেখুৱাৰেই প্ৰচেষ্টা আছিল। সেই সময়ত এলিয়টৰ ওপৰত নানান সমালোচনা ওলাইছিল কিন্তু সাধাৰণ পঢ়ুৱৈৰ সম্মুখত তেওঁৰ কবিতাৰ কোনো বোধগম্য চানেকি নাছিল। অনুবাদ সাহিত্যৰ ঘাই উদ্দেশ্য এইটোৱেই। যিসকল ইংৰাজী সাহিত্যৰ পণ্ডিত বা এ'লিয়ট চৰ্চাত বণ্ড তেওঁলোকৰ বাবে কোনো অনুবাদেই মনঃপুত নহ'ব। কিন্তু যিসকলৰ বিদেশী সাহিত্যৰ লগত গভীৰ যোগাযোগ নাই অথচ যাৰ মানসিক পুষ্টিৰ ওপৰতে এটা জাতিৰ সংস্কৃতি সজীৱ হৈ থাকে তেওঁলোকৰ বাবেই অনুবাদ সাহিত্য প্ৰধানত নিৰ্বাচিত অনুবাদ দুৰূহ কাম। কবিতা অনুবাদ বিশেষকৈ। যিহেতু কবিতাৰ ভাষা এখন দেশৰ বাস্তৱ জীৱন আৰু সংস্কৃতিৰ ইতিহাসৰ ব্যঞ্জনাৰে সিক্ত তাক এটা সংস্কৃতিৰ পৰিসীমাৰ পৰা আন এটালৈ ৰূপান্তৰ কৰা প্ৰয়াস অসাধ্য। সেয়ে অনুবাদ মাথোঁ অনুৰূপৰ সন্ধান— প্ৰাচ্য-পাশ্চাত্যৰ ব্যৱধানৰ দূৰত্ব অতিক্ৰম কৰি মূলৰ ছব্ব প্ৰতিৰূপ সৃষ্টি কৰা সম্ভৱ নহয়। অনুবাদৰ লক্ষ্য মূল পাঠৰ অৰ্থ অনুবাদকৰ ভাষাৰ আৰু কল্পনাৰ মাধ্যমেৰে উপলব্ধি কৰি পঢ়ুৱৈৰ আগত দাঙি ধৰা। এই সংস্কৃতিৰ সীমান্ত উত্তীৰ্ণ (Cross-cultural) ৰূপান্তৰ কঠিন কাম। গতিকে অৰ্থ বা বিষয়বস্তুৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব দি ব্যঞ্জনা অনেক সময়ত নিজৰ ভাষাৰ অৰ্থাৎ যি ভাষাত অনুদিত হৈছে সেই ভাষাৰ পৰিসীমাত ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। মই 'Prufrock' ৰ অনুবাদ কৰাৰ সময়ত 'marmalade' বস্তুটোৱেই গুৱাহাটীত প্ৰচলন নাছিল। গতিকে জাম-জেলি বেচি বোধগম্য যেন অনুভৱ কৰিলোঁ। ঠিক তেনেকৈ

I grow old I grow old

I shall wear my trousers rolled.

কথাষাৰ মই সম্পূৰ্ণ অসমীয়া পৰিবেশলৈ ৰূপান্তৰ কৰিলোঁ— অৰ্থৰ ফালৰ পৰা বাৰ্ধক্যৰ পোচাক ডেকা জীৱনৰ পৰা চালে কেনে অভঁজা লাগে সেয়েই মই এই দ্বীপদী ছন্দৰ কবিতা ফাকিৰ মূল বস্তুৰ বুলি ধৰি লোঁ আৰু ছন্দ ৰাখি ৰূপকৰ পৰিবৰ্তন আনিলোঁ। এনে সিদ্ধান্তত আঁসোৱাহ থকা স্বাভাৱিক কিন্তু ইয়াৰ অন্যথা কবিতাৰ অনুবাদ কবিতাৰ মাধ্যমেৰে কৰা অসম্ভৱ। অৱশ্যে মই এনে স্বাধীনতা 'ৱেষ্টলেণ্ড'ত বিশেষ লোৱা নাই। কিয়নো 'ৱেষ্টলেণ্ড'ৰ বিষয়বস্তু বেছি 'Culture-specific'—পাশ্চাত্য-সংস্কৃতিৰ আছিলত বন্দী কিন্তু পুথকৰ চৰিত্ৰ উন্মুক্ত—এজন ডেকাৰ নিজৰ দৈহিক মানসিক অক্ষমতাৰ বাচ-বিচাৰ আৰু প্ৰেম নিবেদনৰ আকাংক্ষা। মই যেতিয়া 'prufrock' অনুবাদ কাৰোঁ এ'লিয়টৰ কোনো

[iii]

অনুবাদেই মই দেখা নাছিলোঁ। মই নিতান্তই আছিলোঁ কবি অ'ভেনৰ ভাষাত 'a raw provincial'; বয়সো আছিল কম কিন্তু প্ৰবণতা আছিল প্ৰচুৰ। মন্তব্য ড° মহেন্দ্ৰ বৰাৰ ভাষাতে দিলোঁ।

[ii]

“ৱেষ্টলেণ্ড” পুথিক পঢ়ি কবিতাৰ সমষ্টি। কবিতাবোৰৰ মাজত কোনো দেখা দেখি বিৱৰণাত্মক সূত্ৰ নাই। যদিও এক নিয়ন্ত্ৰণকাৰী সংজ্ঞা বা উপস্থাপক আছে যাক এ'লিয়টে গ্ৰীক আখ্যান সমৃদ্ধ টাইবেটিয়াচৰ চৰিত্ৰত আৰোপন কৰিছে। তিনি নম্বৰ কবিতা 'The Fire Laman' (অগ্নিবানী)ত এই চৰিত্ৰই নিজৰ পৰিচয় দিছে—
— “I Tiresias, though blind, throbbing between two lives/old man with wrinkled female breasts.....” টাইবেটিয়াচ গ্ৰীক দেশৰ এজন দৈবজ্ঞ — নামান গ্ৰীক কাব্য আৰু নাটকত এওঁৰ চৰিত্ৰ আছে। এ'লিয়টৰ টাইবেটিয়াচ কিন্তু Ovid ৰ পৰা লোৱা। শাপ দক্ষ হৈ তেওঁ কণা হ'ল কিন্তু জ'ভে (Jove) তেওঁক ভৱিষ্যত জ্ঞান দি শাপৰ কোপ কিছু খণ্ডন কৰিলে অমৰত্ব লভাৰ বাবে অতীত, বৰ্তমান ভৱিষ্যতৰ তেওঁ সকলো স্মৃতিৰ অধিকাৰী হ'ল। তেওঁ শাপ দক্ষ হোৱাৰ কাৰণে জ'ভে (Jove) আৰু জুন' (Juno) ৰ পৰিয়ালত তেওঁ জ'ভৰ (Jove) পক্ষ লোৱাত। এই খৰিয়ালৰ কেন্দ্ৰ আছিল এটা প্ৰপ্ত। যৌন সঙ্গমত কোনে বেছি অনন্দ পায় — পুৰুষে নে নাৰীয়ে? টাইবেটিয়াচে নাৰী বোলাত দেৱী জুন' (Juno) ক্ষুব্ধ হৈ তেওঁক শাপ দিলে। Jove এ. তেওঁক অমৰত্ব প্ৰদান কৰিলে — তেওঁ পুৰুষ হ'লেও নাৰীৰ স্তনযুক্ত হ'ল আৰু দুয়ো নিঃস্ব জ্ঞানেৰে সমৃদ্ধ হ'ল। এ'লিয়টে এওঁক ৱেষ্টলেণ্ডত সমগ্ৰ ঘটনাৰ পৰ্যবেক্ষক কৰিছে আৰু তাৰে ইঙ্গিত দিছে যি আধুনিক জগতত যৌন-জীৱনৰ বিলাত এক কেন্দ্ৰীয় উৎকৰ্ষ। ৱেষ্টলেণ্ডৰ প্ৰতিটো কবিতাতে ইয়াৰ চাপ আছে। এ'লিয়টৰ নিজৰ জীৱনো যে ইয়াৰ পৰা মুক্ত নাছিল— তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিছত প্ৰকাশ হোৱা নানা জীৱনী আৰু সমালোচনামূলক ৰচনাত আমি তাৰ আভাস পাম। “ৱেষ্টলেণ্ড”ত এক আধ্যাত্মিক আকৃতি বা আকুলতা আছে আৰু আছে আধুনিক জগতৰ বিশেষকৈ নগৰীয়া সভ্যতাৰ অধঃপতনৰ এটা আওহতীয়া সমালোচনা। ইয়াত ৰাজনীতিৰ চিন্তাও আছে। প্ৰথম মহাযুদ্ধৰ পিছত ইউৰোপীয় মানসিকতাত যি আঘাত পৰিছিল— তাৰ ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ এক প্ৰতিভুও বুলি ক'ব পাৰি। ১৯১৭ চনত ৰক্ত বিপ্লৱৰ পিছত যি অৰাজকতা আৰু বিপ্লৱৰ বাতৰিৰ ইউৰোপৰ নানান দেশত বিস্তাৰিত হৈছিল তাৰ প্ৰতিফলন পঞ্চম কবিতাত “What the Thunder said” বা ‘বজ্ৰবানী’ত পাম; “Cracles and reforms and bursts in the violet

hour” — আৰু সাম্ৰাজ্য পতনৰ ক্ৰন্দন ধ্বনি “Murmur of lamentation”— এই সকলোৰে পৰিত্ৰাণৰ বাবে কবিয়ে এক আধ্যাত্মিক সন্ধানৰ বাট বিচাৰিছে। তাৰ বাবে তেওঁ প্ৰাচ্য-পাশ্চাত্যৰ সকলো দাৰ্শনিক-চিন্তা আৰু ধৰ্মীয়-পুথিৰ জ্ঞানেৰে আৰু তাৰ লগতে নৃতত্ত্ব উদ্ধৃত নানান চিন্তাৰ মছনেৰে — মানৱ সমাজত পুনৰ জন্মৰ বা আধ্যাত্মিক পৰিবৰ্তনৰ প্ৰতি থকা চিৰন্তন আগ্ৰহ আৰু আধুনিক জগতত তাৰ বিমুখতা দ্বন্দ্বাত্মক ভাৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ চেষ্টা কৰিছে। প্ৰথম কবিতাটোৰ প্ৰথম শাৰীতেই আমি তাৰ ইঙ্গিত পাবোঁ :

April is the Cruellest month, breeding

Lilaes out of the land.....

এই কথাষাৰ প্ৰকৃতি বিৰুদ্ধ। কিন্তু পুনৰ জীৱন বা পুনৰুত্থানৰ প্ৰতি ভয়— আধ্যাত্মিকতাৰ প্ৰতি অনীহা — আধুনিক জীৱনৰ লক্ষণ ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ পুথিত যিবোৰ চৰিত্ৰৰ অৱতাৰণা কৰা হৈছে — সিবোৰৰ বেছি ভাগেই আধ্যাত্মিক চিন্তাৰ প্ৰতি বিমুখ। আধ্যাত্মিক প্ৰীতি ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ এক মূল অনুভূতি, তাৰ ৰূপক হিচাপে চিহ্নিত হৈছে শুকান সৈন্য প্ৰধান বিপদ-সঙ্কুল দৃশ্যবালীৰ মাজেৰে যাত্ৰাৰ - আহুন। মধ্যযুগীয়া সাহিত্যত এনে যাত্ৰা আধ্যাত্মিক জিজ্ঞাসাৰ প্ৰতিভা আছিল। বীৰ পুৰুষৰ লক্ষণ আছিল আধ্যাত্মিক সাহস আৰু কাম ভাৱৰ পবিত্ৰতা। ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ জগতত এই দুয়োটাৰে অভাৱ। প্ৰেম বিয়োগাত্মক.....। বিস্তৃত শূন্য সেই পাৰাপাৰ” — কিন্তু ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ বাসিন্দাসকলৰ মাজত যৌৱন প্ৰবাহ উত্তাল। এ’লিয়টৰ কবিতা আৰু নাটকত বন্ধনে তিস্ত অনেক নাৰী-পুৰুষৰ বিৱৰণ পাওঁ। এ’লিয়টৰ মানসিকতাৰ গভীৰ অন্তৰালত কোনো ল’ৰালিকালৰ প্ৰেম আৰু বিচ্ছেদৰ— বা নিষিদ্ধ প্ৰেমৰ প্ৰতি থকা আকুলতা আনকি প্ৰেমিকা হত্যাৰ দুঃস্বপ্নও নিহিত আছে যেন অনুমান হয়। এক মনোবৈজ্ঞানিকমূলক বিশ্লেষণৰ পৰা এজন সমালোচকে লিখিছে যে এ’লিয়টৰ - কবিতাত “(a) Central Phantasy of a drowned Women” পৰিলক্ষিত হয়— “Killing one's mistress becomes almost routine in Eliot, verse”— “কুঠৰিত সিঁচৰতি শুকান হাড়বোৰ (অগ্নিবাণী) কাৰ?” দুৰ্দ্ধৰ সন্ধানী পুৰুষৰ নে নাৰীৰ? প্ৰশ্নৰ অৱকাশ আছে। ৱেষ্টলেণ্ডত পানীত ডুবি মৰা এটা ৰূপক বাৰম্বাৰ পোৱা যায়। কবিতা নিতান্তই এক মনৰ নিভৃত-চিন্তাৰ আত্মপ্ৰকাশৰ পথ। উনৈশ শতিকাৰ মাৰ্কিন লিখক থাৰ’ৰ (Thoreau) প্ৰকৃতি উক্তি অতি সঙ্গত যেন লাগে তেওঁ কৈছিল - Poetry is a piece of very private history which unostentatiously lets us into the secret of a man's life. ” এসময়ত এ’লিয়টৰ সমালোচনাত

নৈব্যক্তিকতাৰ বন্দনা খুব শুনা গৈছিল— তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিছৰ পৰা সেই ধোৱাৰ ঢাকনি খোল খাইছে। এতিয়া অনেকেই ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ক Mary Hutifinson এ কোৱাৰ দৰে ক’ব খোজে “It's Tom's autobiography.” মেৰী এ’লিয়টৰ বান্ধৱী আছিল। তেওঁ এই কথাষাৰ কৈছিল ভাৰ্জিনিয়া উলফক ১৯২২ চনতে আৰু Virginia Woolf এ তেওঁৰ দিনপঞ্জীত এই উক্তি লিপিবদ্ধ কৰিছিল। এ’লিয়টৰ বৈবাহিক জীৱন সুখৰ নাছিল। তেওঁৰ প্ৰথম পত্নী ভিভিয়েন হেই উদ (Vivienne Haigh-Wood) মানসিক ব্যাধিত ভুগিছিল আৰু ১৯৪৭ চনত এক মানসিক ৰোগৰ চিকিৎসালয়তে তেওঁৰ মৃত্যু হয়। এ’লিয়টৰ অৱশ্যে বিবাহ-বিচ্ছেদ হয় ১৯৩৩ চনত—এই সকলোৰে প্ৰভাৱ অযোতবন্ধনে যুক্ত এ’লিয়টৰ নানান পুৰুষ-নাৰীৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত পৰিছে। ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ দ্বিতীয় কবিতা ‘A gave of chess’ ত যি স্নায়ু বিকল নাৰীৰ ছবি অঁকা হৈছে সি যে তেওঁৰ নিজৰ অভিজ্ঞতাৰে বিৱৰণ সেইটো আজিকালি সকলোৰে স্বীকাৰ কৰে। এ’লিয়টৰ এই কবিতাৰ কথোপকথন পঢ়ি তেওঁৰ পত্নী ভিভিয়েনে খুউব সুন্দৰ হৈছে বুলি (Wonderful) এ’লিয়টৰ কবিতাৰ প্ৰথম পাণ্ডুলিপিত লিখি গৈছিল। ১৯২১ চনত এ’লিয়টে ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ লিখাৰ সময়ত তেওঁ নিজেও স্নায়ু বিকলতাৰ পৰা ভুগিছিল আৰু চুইজাৰলেণ্ডত শুশ্ৰূষা কৰাৰ সময়তে ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ শেষ পাণ্ডুলিপি প্ৰস্তুত হয়। চুইজাৰলেণ্ডৰ পৰা ওভটা পথত তেওঁ এজৰা পাউণ্ডৰ (Ezra Pound) হাতত এই পাণ্ডুলিপি পঢ়ি চাবলৈ আৰু অভিমত দিবলৈ দিয়ে। পাউণ্ডৰ হাতত এই পাণ্ডুলিপিৰ অনেক সালসলনি হয়। বৰ্তমানৰ ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ ৰূপ পাউণ্ডৰ কীৰ্তি।

১৯৭১ চনত এলিয়টৰ দ্বিতীয় পত্নী ভালেৰী এ’লিয়টে ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ পাণ্ডুলিপিবোৰৰ এটা ছবছ নকল (Facsimilie) প্ৰকাশ কৰে। পাউণ্ডে এ’লিয়টে লিখা কাহিনীটোৰ প্ৰায় এক তৃতীয়াংশ কাটি বৰ্তমানৰ ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ পাঠ (Text) সৃষ্টি কৰে। এলিয়টে প্ৰথমে “Gerontion” (বামন বুঢ়া) কবিতাটোও এই পুথিত, যোগ কৰাৰ কথা ভাবিছিল। তদুপৰি এই সংৰক্ষিত পাঁচটা কবিতাৰ ভিতৰৰো অনেক অংশ পাউণ্ডে বাদ দিয়াৰ উপদেশ দিয়ে। বিশেষকৈ চতুৰ্থ কবিতাটোৰ এটা মাছ ধৰা অভিযান আৰু পানীত ডুবি মৰা নাৰিকৰ সুদীৰ্ঘ বিৱৰণ আছিল যি পাউণ্ডৰ সম্পাদকীয় কলমত কটা গ’ল। গতিকে এই কবিতাৰ “Phlibas the phocnicism, a fortnight deed”—ৰ আগৰ অংশ নথকাত কবিতাটো সন্দৰ্ভবিহীন হৈ এক প্ৰতীকী ৰূপত প্ৰতিষ্ঠিত হ’ল। এ’লিয়টৰ কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতা এনেকৈয়ে সৃষ্টি হয়— কবিতাত চিন্তাৰ প্ৰতিফলন দেখোঁ কিন্তু মূল বস্তু বা চিন্তাৰ উৎস আমাৰ সন্মুখত নেথাকে। পাউণ্ডৰ সম্পাদনাত এ’লিয়টৰ কিছু অসঙ্গতি থাকিলেও তেওঁ পাউণ্ডৰ সিদ্ধান্ত মানি

লয় আৰু 'ৱেষ্টলেণ্ড' পুথি পাউণ্ডকে উছৰ্গা কৰে, "For Ezra Pound--it miglior Fabbro, অৰ্থাৎ—'পাউণ্ডলৈ—যি মোতকৈ বেছি পাকৈত কাৰিকৰ', কথাষাৰ ডাণ্টেৰ Divine Comedy-ৰ পৰা উদ্ধৃত। বৰ্জিত পাণ্ডুলিপি এ'লিয়টে তেওঁৰ নিউইয়ৰ্কৰ বন্ধু জন কুইন (John Quinn) লৈ পঠায়। কুইনে এ'লিয়টক লণ্ডনত থকাৰ সময়ত টকা-পইচা দি সহায় কৰিছিল যিহেতু এ'লিয়টৰ বিয়াৰ পিছত তেওঁ পৈত্ৰিক-সম্পত্তিৰ পৰা বঞ্চিত হয় আৰু যথেষ্ট কষ্টৰে দিন কটাব লগীয়া হৈছিল। কুইনৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰীয়ে ১৯৬৮ চনত এই পাণ্ডুলিপি নিউইয়ৰ্ক লাইব্ৰেৰীত ওঠৰ হেজাৰ ডলাৰত বিক্ৰী কৰে আৰু শেহত সেই লাইব্ৰেৰীৰ পৰা তেওঁৰ পত্নী ভালেৰী এ'লিয়টে পাণ্ডুলিপিৰোৰৰ Fac Simile অৰ্থাৎ ছবছ নকল সঙ্কলন কৰি প্ৰকাশ কৰে ১৯৭১ চনত। এই নৱ-প্ৰকাশিত পাণ্ডুলিপি বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে এ'লিয়টে প্ৰথমে ব্যঙ্গাত্মক আৰু শ্লেষাত্মক দৃষ্টিৰে তেওঁৰ বিষয়বস্তু পৰ্যবেক্ষণ কৰিছিল আৰু প্ৰথমে ভবা শিৰোনামাতো এনে দৃষ্টি-ভঙ্গীকে আছিল "He do the police in different voice"। ডিকেঙ্গৰ উপন্যাস "Our Mutual Friend" Sloppy চৰিত্ৰৰ বিৱৰণত এই কথা পাওঁ। পাউণ্ডৰ সম্পাদনাৰ পিছত এই পুথিখন বেছি গাভীৰ্যপূৰ্ণ হ'ল আৰু ইয়াৰ অবয়ৱ আটল হ'ল। চিন্তাৰ ধাৰ ঘনীভূত হ'ল। আমি যি আধ্যাত্মিকতাৰ সৃষ্টি-ভঙ্গী দেখিছোঁ সি অধিক প্ৰকট হ'ল। 'ৱেষ্টলেণ্ড' এটা quest poem বা পাৰমাৰ্থিক সন্ধানী কবিতালৈ ৰূপান্তৰিত হ'ল— জাগতিক চৰিত্ৰৰ প্ৰতিচ্ছবিবোৰ বা কাৰ্যপ্ৰবাহৰ গতি আধ্যাত্মিক জগতৰ বিপৰীত যুটী হিচাপে ৰূপায়িত হ'ল। জাগতিক পতনৰ ছবি বিশেষকৈ যৌন-সম্পৰ্কৰ ব্যতিক্ৰমবোৰ বিদ্ৰূপাত্মক নহৈ হ'ল বেদনা-সিক্ত সমালোচনা।

[iii]

এ'লিয়টৰ কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতা সৰ্বজন বিদিত। সেয়েই মই যেতিয়া 'ৱেষ্টলেণ্ড' অনুবাদ কৰাৰ কথা বীৰেন্দ্ৰ কুমাৰ ভট্টাচাৰ্যক কৈছিলোঁ তেখেতে কৈছিল যে ভালকৈ টোকা দিব লাগিব। এলিয়টে নিজেই অৱশ্যে পুথিৰ শেষত দীঘলীয়া "Notes on the Wasteland" বুলি কেইবা পৃষ্ঠাত টোকা গাঁঠি দিছিল। এইবোৰ বেছিভাগেই কিন্তু তেখেতে ব্যৱহাৰ কৰা উল্লেখবোৰৰ উৎসৰ পৰিচয় আৰু দিয়া হৈছিল যাতে তেওঁক পাঠকে বা সমালোচকে চৌৰ্য্য বৃত্তিৰ লগত যুক্ত বুলি সন্দেহ কৰাৰ অৱকাশ নেথাকে। এই উৎসবোৰ জানিলে উদ্ধৃত শব্দ, বাক্যাংশ বা বাক প্ৰতিভা (image) বোৰৰ মূল আনুভূতিক সম্পৰ্ক বুজা যায় আৰু এ'লিয়টৰ ব্যৱহাৰত ইয়াৰ পৰা হোৱা ব্যৱধানৰ কাব্যিক অভিপ্ৰায় বুজাত সহায় কৰে। কিন্তু কবিতা পঢ়োঁতে শব্দচয়ন,

ছন্দ, লয় আৰু চিত্ৰকল্প প্ৰভাৱত আমি কবিতাৰ অনুভূতিৰ জগতত সোমাব পাৰোঁ" এ'লিয়টে এঠাইত কৈছে— "Poetry Communicates before it is understood" অৰ্থাৎ সম্পূৰ্ণ অৰ্থ নুবুজিলেও কবিতাই আমাৰ অন্তৰ স্পৰ্শ কৰিব পাৰে। অৱশ্যে যিহেতু ইংৰাজী কবিতাৰ সাংস্কৃতিক পটভূমি আমাৰ পাঠকৰ সম্পূৰ্ণ ভাৱে পৰিচিত নহয় আৰু যিহেতু এই কবিতাৰ গাঁঠনি পৰিচিত পৰম্পৰাৰ পৰা অলপ পৃথক। পঢ়ুৱৈৰ কিছু প্ৰশ্ন মনত উঠাতো স্বাভাৱিক আৰু সেইবোৰৰ কোনো সমাধান নেথাকে। কবিতাটোৰ সমাদৰ কৰাও স্বাভাৱিক কিন্তু কবিতাটো প্ৰথমে যেতিয়া প্ৰকাশ হৈছিল। CRITERION বোলা আলোচনী তাত কোনো পাদটীকা নাছিল। পুস্তক হিচাপে প্ৰকাশ ঘটাব সময়তহে টোকা যোগ দিয়া হ'ল। ঘাইকৈ প্ৰকাশকৰ তাগিদাত। সি যি নহওক কবিতাটো বুজাব বাবে বা ইয়াৰ ৰচনা-পদ্ধতিৰ যুক্তিযুক্ততা বা যথার্থতাৰ আভাষ দিয়াৰ আৱশ্যকতা আছে যাতে কবিতাটো পঢ়াৰ এটা পদ্ধতি পাঠকে বিচাৰি ল'ব পাৰে।

কবিতাবোৰৰ চিন্তা-প্ৰবাহ আন্তঃসলিলা এটা অংশৰ পৰা বা এটা পংক্তিৰ পৰা আনটোলৈ যাওঁতে কোনো দেখ দেখ যুক্তিৰ ধাৰ নাই। প্ৰথম কবিতাটোকে যদি চোৱা যায়, যাৰ শিৰোনামা আমি দিছোঁ 'মৃতকৰ সৎকাৰ'—যাৰ মূল "The Burial of the Dead"—ইয়াৰ একেবাৰে শেহৰ গিনে এটা মৰা শ' পোতাৰ কথা আছে যাক সকলো ধৰ্মীয়-সৎকাৰ বা অন্তেষ্টিক্ৰীয়া বোলা নেযায়। কিন্তু যদি অন্তেষ্টিক্ৰীয়াৰ মূল লক্ষ্য মৃতকৰ আত্মাৰ সদগতি বা পুনৰ জন্মৰ প্ৰতি প্ৰাৰ্থনা কৰা তেন্তে প্ৰাচীন ইজিপ্তত প্ৰচলিত পথাৰৰ উৰ্বৰা শক্তি জাগ্ৰত কৰিবৰ বাবে দেৱ-দেৱতাৰ মৰাশৰ জুমুঠি পোতা এক পাৰমাৰ্থিক কামনাৰ সৎকাৰ পদ্ধতি। শুকান পৃথিৱীত নতুন শস্য হ'ব, প্ৰকৃতিৰ পুনৰ জন্ম ঘটিব, বসন্তৰ আগমনত। এতিয়া দেখা যাব যে এই কবিতাৰ প্ৰথম পংক্তি আৰু শেহৰ পংক্তি একেবাৰে সম্পৰ্কবিহীন নহয়। প্ৰথম পংক্তিৰ মূল বক্তব্য পুনৰজন্মৰ প্ৰতি অনিহা। ই এক আধুনিক সভ্যতাৰ আধ্যাত্মিকতাৰ প্ৰতি অনিহালৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। পাৰমাৰ্থিক চিন্তা আওকাণ কৰি থকাই ভোগসৰ্বস্ব নগৰীয়া সভ্যতাৰ প্ৰধান লক্ষণ। গতিকে কবিতাটোৰ ভিতৰত ইয়াৰ কিছু উদাহৰণ পাওঁ। পুৰুষ-নাৰীৰ কথোপকথন মিউনিক চহৰত পাৰ্কত বহি কফি খোৱা, বন্ধত পৰিভ্ৰমণকাৰীৰ আনন্দ ভীতি-বিহীন উল্লাস, কিন্তু কোনো পাৰমাৰ্থিক ভীতি ইয়াত নাই। সেই ভীতি আধ্যাত্মিকতা সন্ধানী অভিযাত্ৰীৰহে পৰিচিত দুৰ্দ্ধৰ্ষ পৰ্বতাবোহণৰ পতি। এনে ভীতিৰ সন্মুখীন হ'ব পাৰিলেহে পাৰমাৰ্থিক সাধনা সম্পূৰ্ণ হয়। জাগতিক অভিজ্ঞতাৰ আন এক আধ্যাত্মিক সম্ভাৱনাৰ ক্ষেত্ৰ হ'ল প্ৰেম। এ'লিয়টৰ প্ৰেম প্ৰায়েই বিয়োগাত্মক— যেনে ট্ৰিষ্টাম আৰু ইজুলুভৰ প্ৰেম এই কাহিনীৰ অনেক ৰূপ

আছে। এ'লিয়টে জাৰ্মান সঙ্গীতকাৰ ৱাগনাৰ (Wagner) পৰা উদ্ধৃতি দি ট্ৰিষ্টামৰ মৃত্যুশয্যাৰ থকা চিত্ৰৰ ইঙ্গিত দিছে। আইবীচ কন্যা ইজুল্ভৰ অপেক্ষাত। তেওঁৰ বিশ্বাস আছিল ইজুল্ভৰ প্ৰেয়সী আহিলে তেওঁ মাৰাত্মক আঘাতৰ পৰা মুক্তি পাব। তেওঁক কোৱা আছিল যে ইজুল্ভ যদি আহে নৱত বগা পাল লগাই আহিব আৰু নাইলৈ ক'লা পাল তৰা থাকিব। কিন্তু ঈৰ্ষণৰ কোবত তেওঁৰ তৎকালীন সঙ্গীনীয়ে তেওঁক ক'লা পাল দেখা বুলি ক'লে আৰু ট্ৰিষ্টামৰ লগে লগে মৃত্যু হ'ল। মৃত ট্ৰিষ্টামক দেখি ইজুল্ভেও আত্মহত্যা কৰিলে সেয়ে এই প্ৰেম সমুদ্ৰ বিজ্ঞ শূন্য হৈ পৰিল। এ'লিয়টৰ জগতত এনে অভিন্ন হৃদয় বা তন্ময়-প্ৰেম বিফল মূল্যবোধ বিহীন প্ৰেম যন্ত্ৰবৎ সন্তোগত সীমিত হোৱা ছবিহে আমি "Fire Sermon" (অগ্নিবাণী) কবিতাত দেখিম আৰু এ'লিয়টে এই বিকৃত প্ৰেমেই আধুনিক সভ্যতাৰ অৱক্ষয়ৰ লক্ষণ হিচাপে তুলি ধৰিছে। এ'লিয়টৰ মানসিকতাত প্ৰেমৰ তন্ময় আবেগ আৰু যৌন-সন্তোগৰ কোনো সম্পৰ্ক নাই। তেওঁৰ প্ৰথম বিবাহ বিপৰ্যয়ৰ ইও এটা কাৰণ হ'ব পাৰে। তেওঁৰ দ্বিতীয় বিবাহ হয় ৬৮ বছৰ বয়সত। য'ত যৌন-সম্পৰ্ক নিতান্তই সামান্য। এ'লিয়টৰ প্ৰথম বিবাহৰ পিছত এটা কবিতা লিখিছিল আৰু ১৯২০ চনৰ সঞ্চলন এটাত প্ৰকাশ কৰিছিল। শিৰোনামা আছিল 'Ode' কিন্তু তেওঁৰ পিছৰ সংগৃহীত পুথিৰ পৰা এই কবিতাটো বাদ দিয়া হ'ল। কবিতাটোত এটা হতাশাৰ ছবি পাওঁ—যেন মধুচন্দ্ৰিকাৰ হাতাশাৰ পিছত লিখা। তিনিটা শব্দেৰে ইয়াৰ তিনিটা পংক্তি আৰম্ভ হৈছে। 'Tired Misunderstood' আৰু "Tortuous" বিশ্লেষণ কৰি চালে এ'লিয়টৰ যৌন-সম্পৰ্কৰ প্ৰতি থকা ভীতি আৰু বিতৃষ্ণা ইয়াত দেখা যায়। কিন্তু আমি প্ৰসঙ্গৰ পৰা আঁতৰি আহিছোঁ।

এ'লিয়টৰ জীৱনৰ এক আদৰ্শ প্ৰেমৰ প্ৰতি আকাংক্ষা পাওঁ তেওঁৰ বান্ধৱী Emily Hale ৰ প্ৰতি থকা আসক্তি আৰু "ৱেষ্টলেণ্ড"ত হায়চিষ্ট বাগানৰ প্ৰেমৰ ইঙ্গিতসূচক প্ৰতিচ্ছবিত ইয়াৰ ইঙ্গিত পাওঁ। এই প্ৰেম Emily Hale লৈ এ'লিয়টে লিখা চিঠিবোৰ এতিয়াও কাকো পঢ়িবলৈ দিয়া হোৱা নাই। ইবোৰ Princeton University Library ত ৰখা হৈছে। ২০০২ খৃঃ লৈকে এই চিঠিবোৰ পঢ়া নিষিদ্ধ কৰি ৰখা হৈছে। ডাণ্টেৰ বিয়েট্ৰিছৰ প্ৰতি থকা প্ৰেমৰ দৰেই তেওঁক কেনেকৈ এই প্ৰেমে অনুপ্ৰাণিত কৰিছে Four Quartets কবিতা পুথিৰ, কবিতাত ইয়াৰ কিছু আভাস পাওঁ। এই প্ৰেমৰ বিপৰীত ৰূপ পাওঁ "Fire Surman" কবিতাৰ উদাহৰণবোৰত। লেডী টাইপিষ্ট আৰু ডেকা কেৰেণীৰ সম্বন্ধত, টেমচ কন্যাৰ ধৰ্মগত ফিলমেলাৰ পৰিবৰ্তনৰ কাহিনীত, অনুৰ্বৰ কিন্তু কাব্যিক প্ৰেমৰ নমুনা পাওঁ এলিজাবেথ আৰু লাইষ্টাৰৰ নৌকা বিচৰণত বিফলতাৰ ছবি পাওঁ "A Game of

chess"- ৰ (দবাৰ এক খেল)-ৰ স্নায়ু বিকল মহিলাৰ জীৱনত ; এগৰাকী সম্ভ্ৰান্ত মহিলাৰ প্ৰেমৰ আকাংক্ষাত, শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ এলবাৰ্ট আৰু নীলুৰ প্ৰেমালেখ্যত। ছুইনী আৰু স্ত্ৰীমতি বাৰ্টাৰ মধুচন্দ্ৰত স্ত্ৰীৰ ব্যৱসায়ীৰ সমকামী প্ৰেমৰ প্ৰস্তাৱত। মুঠতে কবিতাবোৰৰ এটা প্ৰধান উৎকৰ্ষ এই বিকৃত যৌন-সম্পৰ্কৰ চিন্তাই যেন লাগে। এই কথা প্ৰথমে I.A. Richards এ তেওঁৰ 'ৱেষ্টলেণ্ড'ৰ সমালোচনাত (১৯২৩-২৪) উল্লেখ কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে এ'লিয়টৰ এই যৌন-সম্পৰ্কৰ উৎকৰ্ষ আধুনিক যুগত মূল সমস্যা, "(Sex is the problem of our generation," as religion was the problem of the caste" এ'লিয়টে অৱশ্যে এই মন্তব্যত অসন্তোষ প্ৰকাশ কৰিছিল কাৰণ তেওঁৰ দৃষ্টিত 'ৱেষ্টলেণ্ড'ৰ প্ৰধান উৎকৰ্ষ আধ্যাত্মিক বা ধৰ্ম-চিন্তাৰ বিমুখতাহে। যৌন-সম্পৰ্কৰ বিশ্লেষণত এ'লিয়টে পৰম্পৰাগত নৈতিকতাবোধৰ পতনৰ পৰিণতিক দেখিছে গতিকে দুই চিন্তা একে দৃষ্টিভঙ্গীৰে নিয়ন্ত্ৰিত, তেন্তে "ৱেষ্টলেণ্ড"ৰ মূল বিষয়বস্তু কি? যি আখ্যানৰ ওপৰত কবিতাটোৰ শিৰোনামা নিৰ্ধাৰিত হৈছে যি এক শাপদঙ্ক ধীৰৰ বজাৰ ছন পৰা দেশৰ কথা। বজাৰ বীৰ্যহীনতা বা impotency আৰু দেশৰ মাটিৰ উৰ্বৰা শক্তি লোপ একে শাপৰ পৰিণাম। এ'লিয়টে এই আখ্যানৰ মূল অংশ Jessie Weston ৰ From Ritual to Romance (১৯১৯) পুথিৰ পৰা লৈছে। কিন্তু কবিতাটো বুজিবৰ বাবে এই পুথি পঢ়াৰ কোনো আৱশ্যক নাই। কবিতাবোৰ যি চেতনা বা Consciousness ৰ দ্বাৰা পৰিসীমিত হৈছে আৰু যাৰ বাহক কবিৰ পাদটীকা অনুযায়ী Tiresias তেওঁ এই ধীৰৰ বজাৰেই অঙ্গ বিশেষ। এ'লিয়টে পাদটীকাত এইটোও কৈছে যে ইয়াৰ সকলো চৰিত্ৰই এটা চৰিত্ৰৰ বিভিন্ন ৰূপ— গতিকে কবিতাবোৰৰ উপস্থাপন কবিৰ বিমূৰ্ত সংজ্ঞাকে বুলিব পাৰি। চৰিত্ৰবোৰ আখ্যান লব্ধ হ'লেও সিবোৰক কবিৰ বিভিন্ন মুখা বুলিলে বৰ ভুল কৰা নহ'ব। মই সেয়ে এই আখ্যানবোৰৰ বিশদ আলোচনা কৰাৰ কাৰণ নেদেখোঁ। আৰ্কিমিডীছে বিচৰাৰ দৰে চৰিত্ৰবোৰ কাব্যিক পৰিসীমাৰ বাহিৰত থিয় হ'ব পৰা কবিৰ পাদস্থলহে মাথোন। কোনো চৰিত্ৰই নাটকৰ চৰিত্ৰৰ দৰে অৱয়বী বা ব্যক্তিগত গোট নহয়।

এই শাসদঙ্ক জগতৰ পৰিত্ৰাণৰ বাবে কোনো সন্ধানী যন্ত্ৰৰ হস্তক্ষেপ লাগিব— I will show you fear is a handful of dust (শাৰী ৩০)। কিন্তু নগৰ বাসীয়ে এক ঘোৰ অৱান্তাৰতাৰ মাজত পৰিসীমিত জীৱন-নিৰ্বাহ কৰে পৰুৱাৰ দৰে ব্যগ্ৰতাৰে সন্মুখলৈ চাই আগুৱাই জীয়াতে মৰা অৱস্থাবে কচি আছে। ভৱিষ্যত জ্ঞান বিচাৰে মাডাম চত্ৰিচৰ দৰে মঙ্গলতিৰ পৰা যি তাচপাত তচিয়াই ভৱিষ্যতৰ কথা কয়। ই এক পাৰমাৰ্থিক চিন্তাৰ বিকৃত ৰূপ। এওঁৰ ভৱিষ্যত দৰ্শনো বিপৰ্যয়ৰ ইঙ্গিতে ভৰা।

ধীবৰ ৰাজৰ ছন পৰা দেশ। গতিকে আমাৰেই দেশ আধুনিক জগত উদ্দেশ্য বা আদৰ্শ বিহীন, আধ্যাত্মিকত পৰম্পৰা আমাৰ চহৰেই ই লগুন, পেৰিচ, ভীয়েনা সকলো মহানগৰীৰেই প্ৰতিৰূপ। সকলো ইয়াত মৃতপ্ৰায়। ঠিক তেনেকৈয়ে সকলো সময়েই বৰ্তমান খৃষ্টপূৰ্ব তিনি শতিকাৰ ডাইড (Dido) আৰু আধুনিক জগতৰ টাইপিষ্ট বা শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ মিল সকলো একে সময়তে বৰ্তমান। যি টাইৰেচিয়াচ গ্ৰীক ৰজা ইডিপাচৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিছিল তেৱেই আকৌ আজি আমাৰ ব্ৰহ্মতাৰ পৰ্যবেক্ষণ কৰিছে; আখ্যানৰ ফিলমেলাৰ ধৰ্ষণ ভিনিহিয়েক ৰজা Terus ৰ হাতত লগুনৰ মাৰগেটৰ সাগৰৰ পাৰত আধুনিক যুৱতীৰ ধৰ্ষণ একে পৰ্যায়ৰ কিন্তু এই বিস্তৃত সময়ৰ পাৰ্থক্যত আহিছে প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ব্যৱধানত সতীত্ব নষ্ট বা যৌন ব্যাভিচাৰৰ প্ৰতি আধুনিক যুগত আগৰ ভীতি নাই “—

After the event

He wept. He promised “a next start.”

I mear no comment. What should

I resent?”

এনে ঘটনাৰ মিল আৰু অনুভূতিৰ ব্যৱধান থকা অভিজ্ঞতাৰে জাগতিক আৰু পাৰমাৰ্থিক চিন্তাৰ ব্যৱধান এলিয়টে এই কবিতাত দেখুৱাইছে। ওপৰত উদ্ধৃতিৰ “a next start” নিতান্তই কেজুবেল তৰাং প্ৰতিশ্ৰুতি ইয়াত পাৰমাৰ্থিক অৰ্থৰ “mear life” বা খ্ৰীষ্টীয় redymed life ৰ আভাৱ নাই। এনে পৰিবৰ্তন সম্ভৱ হয় কঠোৰ প্ৰায়শ্চিত্ত আৰু আত্মবলিদানৰ সাহসৰ মাধ্যমে; “what the thunder raid” (বজ্জবাণী) শেষৰ কবিতাটো ইয়াৰ ইঙ্গিত আছে। কবিতাটোৰ আৰম্ভণি হৈছে যীচু খৃষ্টক ক্ৰচবিদ্ধ কৰা নিশাৰ উদ্ভেজনাৰে “After the torch. Red’ ----- -- the shouting a crying ----- ইত্যাদিৰে আৰু শেষ হৈছে বৃহদাৰণ্যক উপনিষদৰ পৰা লোৱা বজ্জবাণীৰ উপদেশেৰে। ই এক নৈতিক পৰিবৰ্তনৰ বাণী। কিন্তু আমাৰ অন্তৰ জানো এই উপদেশে স্পৰ্শ কৰিব পাৰে? ছন পৰা দেশত থাকি আমাৰ যি মনোবল অৱশ্যে হৈ পৰিছে। সি কি জাগ্ৰত হ’ব? এই সম্পৰ্কে কবিতাটো সন্দেহান হৈ ৰ’ল “shall I at least set my lands in order?” ই ধীবৰ ৰাজৰ মনত প্ৰশ্ন হৈ ৰ’ল। উপনিষদৰ বাণী দত্ত। দয়াধ্যম। দম্যত। আৰু নানান ভাষাত উচ্চাৰিত বিভিন্ন প্ৰতিশ্ৰুতি হীন খণ্ড টুকুৰাৰ সমাবেশক লগুনবীজ ভাঙি পৰাৰ উৎকণ্ঠা আৰু পাগল হিয়েৰোনিমৰ ফন্দিবাজ ভাওনা এই বিভিন্ন স্তৰৰ বিশৃঙ্খলতা এই সকলোৰে উৰ্ধত ব্যঞ্জনবৰ্ণ বহুল শব্দৰ সমষ্টিৰে কবিতাত তোলা নানান উৎকণ্ঠা শাস্ত কৰিবলৈ কবিয়ে

প্ৰয়াস কৰিছে “শান্তি, শান্তি, শান্তি, ৰ উদ্ধৃতিৰে ভাৰতীয় পটুৱৈৰ বাবে এই উক্তি ব্যঞ্জনাবহুল কিন্তু প্ৰাশ্চাত্য মনত ই কেনে প্ৰভাৱ সৃষ্টি কৰে তাৰ জোখ এই ব্যঞ্জনবৰ্ণ বহুলতাৰ - “দত্ত দয়াধ্যম দম্যত”

শান্তি শান্তি শান্তি - ৰ প্ৰতি হোৱা স্পন্দনতাত্ত্বিক প্ৰতিক্ৰিয়াতে নিৰ্ভৰ কৰে। এ’লিয়ট অৱশ্যে বাইবেলৰ “Peace that passeth understanding” আৰু শান্তি, শান্তি, শান্তিৰ সমন্বয় আনিব খুজিছে— চিন্তাৰ জগত, যি সম্ভৱ কিন্তু অনুভূতিৰ জগত শব্দৰ ব্যঞ্জনাত বন্ধা। সেয়ে ইংৰাজ সমালোচক F.R. Leavis মহাশয়ে এই সামৰণি “is largely ineffective” — অৰ্থাৎ কাব্যিক অনুভূতি জগোৱাত অক্ষম বুলি মন্তব্য কৰিছিল। সি যি নহওক এই নিতান্তই ইংৰাজ মানসিকতা নিঃসৃত। এওঁৰ উক্তিৰ লগত মাকিন কবি এ’লিয়টৰ চিন্তাৰ অনেক পাৰ্থক্য আছে কাৰণ এ’লিয়টৰ ঐতিহ্যৰ ভিতৰত ত্ৰমাৰচন, ছইটমেন আদিৰ লিখাও সজীৱ হৈ আছিল। সেয়ে এফালে ইউৰোপীয় আৰু আনফালে প্ৰাচ্যৰ ধৰ্মীয় কলা-সাহিত্যৰ অনুভূতিক তথা চিন্তাৰ সাগৰ মন্থন কৰি তেওঁ এক বিশ্বমনৰ উৎকণ্ঠা আৰু আকাংক্ষাৰ চমক সৃষ্টি কৰিলে এই ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ কবিতাত। সেয়েই ই আমাৰ বৰেণ্য আৰু প্ৰণিধানযোগ্য।

এই পুথিত ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ উপৰিও তিনিটা এ’লিয়টৰ আগবয়সৰ প্ৰধান কবিতা অনূদিত হৈছে। প্ৰথমটো ‘জে এলফ্ৰেদ থুফকৰ প্ৰেমগীত’— ইংৰাজী সাহিত্যত আধুনিকতাৰ বাটকটীয়া কবিতা। এই অনুবাদ “ৰামধেনুত” ১৮৭৯ শকত অৰ্থাৎ ১৯৪৮ চনতে প্ৰকাশ হৈছিল। সেই সময়তে মই “Partrait of Lady” ৰো তৰ্জমা কৰিছিলোঁ কিন্তু তাৰ পাণ্ডুলিপি মোৰ হাতত নাই সেয়ে কবিতাটো আকৌ অনুবাদ কৰি ইয়াত সংযোগ কৰিলোঁ। এই দুয়োটা কবিতা একে চিন্তাৰ প্ৰেমৰ বিফলতাৰ উৎকণ্ঠা ফালি চৰিত্ৰৰ লিঙ্গ পৰিবৰ্তন হৈছে। Gerontion অক “ৰামন বুঢ়া” আখ্যা দিছোঁ ইয়াৰ অনুবাদো আৱশ্যক বুলি ভাবিলোঁ কাৰণ প্ৰথমে এ’লিয়টে এই কবিতাটো ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ অংশ বুলিয়েই লিখিছিল “Garontion” গ্ৰীক শব্দ আৰু তাৰ অৰ্থ হ’ল এজন চুটি-চাপৰ বুঢ়া (a little old man) কবিতাটোত এজন বুঢ়াৰ জীৱনৰ বিফলতা চিন্তাৰ চেতনা-প্ৰবাহক এক স্বগতোক্তি। এওঁ প্ৰকৃততে ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ বাসিন্দা কিন্তু আধ্যাত্মিক পৰ্যায়ত উঠিব পৰা নাই। চৰিত্ৰৰ ব্যক্তিত্ব এওঁৰ নাই মাথোন চেতনা মন্থনত পৰিসীমিত। এই কবিতাটো ‘ৱেষ্টলেণ্ড’ৰ প্ৰস্তাৱনা বা Prelude হিচাপে পঢ়িব পাৰি।

শেহত অনুবাদ সম্পৰ্কে দু-আধাৰ কৈ এই আলোচনা শেষ কৰিম। যিকোনো কবিতাৰ ভাষা তথা ৰূপক সেই ভাষাৰ কৃষ্টি-সভ্যতাৰ লগত ওতঃপ্ৰোত ভাৱে জড়িত থাকে। গতিকে এটা ভাষাৰ পৰা আন এটা ভাষালৈ সকলো ৰূপান্তৰ কৰা সম্ভৱ নহয়। সেয়ে ৰূপকবোৰক নতুনকৈ পৰিলক্ষিত বা স্থাপন কৰিব লগীয়া হয়। যাক আমি Transcreation বা অনুৰূপ কল্পনাৰ ৰূপান্তৰ বুলিব পাৰোঁ। পুৰুষ কবিতা অনুবাদ কৰাৰ সময়ত মোৰ অনুবাদৰ তত্ত্ব সম্পৰ্কে কোনো জ্ঞান নাছিল আৰু মই এ'লিয়টৰ কোনো অনুবাদেই দেখা নাছিলোঁ। তথাপি যুৱ সাহসেৰে এনে Transcreation পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছিলোঁ যাৰ উল্লেখ মই আগতে দিছে যেনে —

বাৰ্ধক্য আহিছে মোৰ বাৰ্ধক্য আহিছে মোৰ
গেৰোৱা লেতেৰা ধুতি মাৰিব লাগিব ধোৰ।

ডেকা বয়সৰ সেই সাহস অভিজ্ঞতাৰ চাপত পৰি এতিয়া সীমিত হৈছে। তদুপৰি বিষুৱ দেৱ এ'লিয়টৰ বঙালী তৰ্জমাৰ আৰ্হি দেখি অলপ সন্তোষিতও হৈছোঁ। তেওঁৰ দৰে স্বাধীনতা ল'বলৈ হ'লে তেওঁৰ দৰে মহৎ কবিও হ'ব লাগিব। মই মোৰ যোগ্যতাৰ সীমা-সম্পৰ্কে সজাগ। তথাপি একেবাৰে জগন্নাথ চক্ৰৱৰ্তী আৰু শ্ৰীঅনিল বিশ্বাসৰ দৰে অবিকল শব্দাৰ্থ জনিত অনুবাদ কৰাও নাই। গতিকে অভিধানিক অৰ্থৰ উপৰিও আমাৰ ভাষাত ধৰিব পৰা ব্যঞ্জনাৰ সংযোগ কৰিছোঁ। অনুবাদ অনেক সময়ত আত্ম প্ৰকাশৰো উপায় হ'ব পাৰে। যদি অনুবাদ নিতান্তই ফৰমাহী কাম নহয়। আশা কৰোঁ মোৰ অনুবাদত এনে অনুভূতিক আৰু কাল্পনিক সমন্বয় পোৱা যাব। অসমীয়া সাহিত্যত বিশেষকৈ কবিতাৰ জগতত Transcreation ৰ অনেক আৰ্হি আছে। গতিকে এই ঐতিহ্য জীয়াই ৰাখিব পাৰিলে আমাৰ সাহিত্য সজীৱ হৈ থাকিব।

শেষত সাহিত্য সভাৰ সভাপতি অধ্যাপক নগেন শইকীয়াই এই 'ৰেণ্টলেণ্ড'ৰ অনুবাদ প্ৰকাশ কৰাৰ দায়িত্ব লোৱাত তেখেতৰ ওচৰত মই কৃতজ্ঞ হৈ ৰ'লোঁ। তেখেতৰ এই সিদ্ধান্তত মই এই ঐতিহাসিক পৰিবৰ্তনৰো ইঙ্গিত পাইছোঁ। আধুনিক কবিতাৰ লগত সাহিত্য সভাৰ সম্পৰ্ক বৰ সুমধুৰ নাছিল। এ'লিয়টৰ কবিতাত যি একদেশদৰ্শিকাৰ বিৰুদ্ধ ভাব আছে তাক সাহিত্য সভাৰ চিন্তাত ভালকৈ শিপালে দেশৰ প্ৰগতি আৰু ভাষা-চৰ্চাৰ পথ প্ৰসাৰিত হ'ব। গতিকে এ'লিয়টৰ কবিতা সাহিত্য সভাৰ বাটচ'ৰাৰ পৰা ওলাই অহাটো এক যুগান্তকাৰী ঘটনা। পঢ়ুৱৈ সমাজে যেন ইয়াক সহৃদয়তাৰে গ্ৰহণ কৰে।

বৰ্ধমান বিশ্ববিদ্যালয়
২২ জানুৱাৰী, ১৯৯৮

দিলীপ বৰুৱা

মৃতকৰ সৎকাৰ (The Burial of the Dead)

এপ্ৰিল নিতান্ত নিৰ্মম—ফুলাই
লাইলাক শুকান মাটিৰ পৰা — মিলাই,
স্মৃতি আৰু কামনাৰ, শিহৰাই
নিম্প্ৰাণ শিপা বসন্তৰ মধুৰ বৰ্ষণে।
শীতত উমতে আছিলোঁ আমি ঢাক খাই
বৰফৰ বিস্মৃত জুপত—জীয়াই
অকণি জীৱন স্পৃহা গছৰ শুকান আলুৰ পৰা।

ষ্টাৰ্ণবাৰ্গাৰচী পাৰ হওঁতে এছাটি
বৃষ্টিয়ে শুভিতে কৰিলে।
আমি আশ্ৰয় ল'লোঁ শুভৰ কাষে কাষে
আকৌ ওলাল সূৰ্য, আমি গ'লোঁ পাৰ্কৰ ভিতৰলৈ
পুৰণা ৰাজ প্ৰাসাদৰ; দুকাপ কফি লৈ সন্মুখত প্ৰায় এঘণ্টা কটালোঁ
নানান আলাপ হ'ল মেৰীৰ লগত।

তেওঁ ক'লে জাৰ্মান ভাষাত,
“নাই মই ৰাছিয়ান নহওঁ যদিও থাকোঁ
লিথুনিয়াত খাটি জাৰ্মান মই।”
আমি যেতিয়া সৰু আছিলোঁ, প্ৰায়েই
শীতৰ বন্ধত আছিলোঁ, সম্বন্ধীয়া দদাই
আৰ্চডিউকৰ প্ৰাসাদলৈ
তেওঁ শ্লেজত তুলি মোক ফুৰাইছিল
বৰফৰ পাহাৰত। মোৰ ভয় লাগিছিল
তেওঁ মাজে মাজে কয়—

‘মেৰী মেৰী জোৰ কৰি ধৰি থাকা’
আমি নামি যাওঁ নিমিষতে উপত্যকালৈ।
পাহাৰী ঠাইত মনটো মুকলি হয়।
অভ্যাস মোৰ মাজ নিশালৈকে কিতাপ পঢ়া
আৰু শীতৰ ছুটীত দক্ষিণৰ ফালে যোৱা।

কি সেই তৃণমূল যি মাটিত আকুটি থাকে
কি সেই গছৰ ঠাল গজি উঠে এই শিলাময়
জাবৰ জুপৰ পৰা ? হে মানৱ সন্তান !
তুমি নাজানা জৰুল, তুমি মাথো জানা
প্ৰতিমাৰ ভগ্ন জুপ, য’ত জ্বলে
সূৰ্যৰ প্ৰথম জ্যোতি—
য’ত মৰা গছে নিদিয়ে আশ্ৰয়
ঝিলিৰ মাতে নিদিয়ে সকাহ, আৰু
নুশুনা শিলৰ মাজত বোৱতি পানীৰ কুলু কুলু ধ্বনি।
কেৱল ছাঁয়া মাথো এই বস্ত্ৰাভ শৈল শিখৰ
(আহাঁ আশ্ৰয় লোৱা এই বস্ত্ৰাভ চূড়াৰ ছাঁয়াত)
ইয়াত দেখিবা তুমি দৈনন্দিন নঘটা ঘটনা
দেখিবা ইয়াত তুমি এমুঠি বালিত ধৰা ভীতিৰ স্বৰূপ।
ঘৰ মুৰা বলে বায়ু
নাও মোৰ আগুৱাই
তোমাকে খুজিছোঁ প্ৰিয়া
তুমি, তুমি, ক’ত ?

এবছৰৰ আগে তুমি মোক দিছিলি প্ৰথমে
এটা হায়চিষ্ট ফুলৰ তোৰা—
সকলোৰে মাতিছিল মোক হায়চিষ্টী বুলি।
অথচ আমি যেতিয়া বিলম্বিত
হায়চিষ্ট বাগিচাৰ পৰা ওলাই আহিছিলোঁ—

হাতত তোমাৰ ফুলৰ ভাৰ, মূৰৰ চুলি তিতা
মই এষাৰো কথা ক’ব নোৱাৰিলোঁ— চকু মোৰ
জলক্ তবক্ লাগিল
নাছিলোঁ সজ্ঞান নাছিলোঁ অজ্ঞান !
একো মোৰ মনত নপৰা হ’ল,
অবাক হৈ মই চাই ব’লো—
সমুজ্জ্বল মুহূৰ্তৰ নিভৃত আত্মাত নিৰ্বাক।

‘বিত্ত শূন্য সেই পাৰাবাৰ’^{২২}।

মাডামচ্চত্ৰিস প্ৰখ্যাত অদৃশ্যদৰ্শী
আজি কিছুদিন কফে-কাহে জৰ্জৰিত।
তথাপি তেওঁ যাদুৰ তাত মহাদেশ খ্যাত—
বিজ্ঞতমা নাৰী।
তচিয়াই তাচযোৰ আনিলে হাতলৈ তেওঁ এটা পাত,
ক’লে এয়া, এই তাচেই তোমাৰ ভৱিষ্যত।
ছবি তাৰ ডুবিমৰা এক ফিনীসীয়া নীৰিকৰ,
(চোৱা সোৱা মুকুতা উজ্জ্বল, যি আছিল তেওঁৰ চকুযোৰ)
আৰু সেই পাত য’ত আছে ছবি এক সুন্দৰী মহিলাৰ,
শৈল শিখৰৰ তেওঁ অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱী—
ঘটনা নিয়ন্ত্ৰণ এওঁৰ অধিকাৰ ;
আৰু এইয়া এক পুৰুষ, ত্ৰিদণ্ডধাৰী ;
এইটো চক্ৰ, সেইটো এক চকুৰা সদাগৰ ;
আৰু এই পাত খালি কোনো ছবি নাই
অথচ ইয়াৰ পিঠিত এটা বোজা দেখা যায়
কিন্তু সেইটো চোৱা মোৰ নিষেধ।
ফাঁচী কাঠত ওলমা মানুহটোৰ ছবি পোৱা নাই
ইঙ্গিত পানীত ডুবি মৰাৰ ভয়।
জাক জাক মানুহ দেখোঁ চক্ৰাকাৰে ঘূৰি আছে,

বেছ ধন্যবাদ, শ্ৰীমতী একীটকনক দেখা যদি
ক'বা, সৌৰবগীখন মই নিজে লৈ যাম—
আজিকালি সকলো কথাতে খুব সাৱধান হ'ব লাগে।

অবাস্তৱ নগৰী।

কপিল কুঁৱলি ঘন শীতৰ প্ৰভাত—

চহৰমুখী জনশ্ৰোত পাৰ হয় লগুন সেতুৰে,
অতজন। মই ভবাই নাছিলোঁ অতজন হৈছে নিধন।

বিষাদৰ স্বাস ধ্বনি এৰি থমকি থমকি
প্ৰতিজন আগুৱায় চকু ৰাখি ভবিৰ খোজত
ওখ টিলা পাৰ হৈ জনশ্ৰোত বৈ যায়—

ৰজা উইলিয়ামৰ পথেদি—য'ৰ মূৰতে আছে
চেণ্টমেৰী উল্লেখ গীৰ্জা—য'ত ঘণ্টা বাজে
ন বাৰ সময় সূচায়—

শেষৰ কোবত কোনো প্ৰতিধ্বনি নাই।

তাতেই লগ পালোঁ এজনক, ধৰিলোঁ হাতত
হেই ষ্টেচন।

তুমিতো আছিল মোৰ সৈতে—মাইলীত জাহাজত—

সেই শ'টো যে পুতিছিলোঁ তোমাৰ ফুলনিত
যোৱা বছৰ—তাৰ কোনো পোখা মেলিছিলনে ?

এই বছৰ ফুল ফুলিবনে ?

নে হ'ল বৰফ পৰি ফুলখলি নিঃসাৰ হৈ গ'ল ?

অঃ সেই কুকুৰটো—দূৰত ৰাখিবা তাক

নহ'লে সি নখেৰে শ'টো বাহিৰ কৰি দিব।

“হে ভগু পাঠক : মোৰ প্ৰতিকপ, মোৰ সহোদৰ।”

দবাৰ এক খেল (A game of Chess)

তেওঁ বহা চকিখন যেন চকমকীয়া সিংহাসন
মাৰবল মজিয়াত টক্‌টক্‌ কৰে জ্বলি আছে।
সম্মুখৰ আঁচিখন যাৰ (ওপৰত) গুতিধবা
দ্রাক্ষালতা শূশোভিত; তাৰ মাজৰে পৰা
ভূমুকি মাৰে সোণ খচা এক কন্দৰ্প কুমাৰে
(আন এজনে চকু যোৰ ডেউকাৰে ঢাকিছে)
সপ্তশাখা মমবাতিদাল দুগুণে উজ্বলি উঠে
প্ৰতিফলনত। মেজত ঢাকনি খোলা ছাটিনৰ
গহনা বাকচ—তিৰবিৰ কৰে সমুজ্বল অলঙ্কাৰ।
শাৰী শাৰী সাঁফৰ খোলা সুগন্ধি বটল—
হাতীদাঁত আৰু ৰংবৰঙৰ—অপৰিমিত—
চিনঠেটিক সৌৰভৰ আশ্চৰ্য, বিলাস—
প্ৰলেপন-তৰল কিম্বা গুৰি পাওঁদাৰ
এক সুবাসৰ অপূৰ্ব বাহাৰ—য'ত সংজ্ঞা
বিচলিত হয়। এছাটি মুকলি বতাহ আহি
মেদভাৰী মমবাতিবোৰ দুগুণে জ্বলায়। ধোঁৱা উৰে
চিলিঙৰ অলংকৃত পেনেলে পেনেলে
চাপমৰা সাঁচবোৰ যেন দিয়ে মিহলায়।
ৰঙীন পাথৰে ঘেৰা সুবৃহৎ তামখচা
সমুদ্ৰ কাঠ—সেউজী আৰু কমলা ৰঙে জ্বলমল কৰে।
আৰু সেই বিষগ্ন আভাত দেখা যায়
এক সাঁতোৰ মেলা খোদিত শুশুক।
কুঠৰিৰ অতি প্ৰাচীন জুইশালৰ ওপৰত
আছে এক সুশোভিত চিত্ৰপট।

টোকা : ১। ভাগনাৰ (Wagner) সঙ্গীত নট্ট—“ট্ৰীষ্টান উণ্ড ইজণ্ডৰ” পৰা।

২। ভাগনাৰ (Wagner) সঙ্গীত নট্ট—“ট্ৰীষ্টান উণ্ড ইজণ্ডৰ” পৰা।

৩। বড় লেয়াৰৰ *Fleur du Mal* ৰ পৰা।

খিড়িকীৰে দেখা যেন দৃশ্য পট অৰণ্যৰ
য'ত বৰ্বৰ বজাই কৰে শ্যালিকাক বলাৎকাৰ,
পুৰণি আখ্যান সি ফিলমেলাৰ ৰূপান্তৰ
অভিজ্ঞ সেই বুলবুলে মৰুপ্ৰান্ত পৰিপূৰ্ণ কৰে
অটল সঙ্গীতে।

আজিও কান্দিছে তাই জগতে শুনিছে কৌতূহলে
পিছে পিছে খেদি। কিন্তু অশালীল কৰ্ম কুহবত
সি মথোন জক্জক অনুকাৰ ধ্বনি।
কুঠৰীৰ বেৰত আছিল আৰু অনেক চিত্ৰপট
মৰহা অতীতৰ মুঢ়া যেন সেইবোৰ।
অপলক চাৰনিৰ মূৰ্তি কোনোটিয়ে
মুখ উলিয়াই যেন কৰিছে নিষেধ
নিৰুদ্ধ কুঠৰীত সকলো কথোপকথন।
খট্ খটিত জোতাৰ চোচৰা শব্দ
চিমনিৰ জুইৰ পোহৰত বুকুৰে ফণিওৱা
খোলা চুলিতাবে কৰে চিকমিক, যেন অগ্নি কথা
উজ্জ্বলতাবে সৰৱ হৈ উঠে, ক্ষণিকতে হ'ব কিন্তু নিষ্ঠুৰ নিবৰ।

“আজি মোৰ গা মন বেয়া। সঁচাই বেয়া, স্নায়ু বিকল।
তুমি মোৰ কাষত থাকা। মোৰ লগত কথা পাত।
নিৰ্বাক কিয় তুমি? কোৱা কি ভাবিছ তুমি?
ভাবিছ কি? কি?
সঁচাই তুমি কি ভাবা মই মুঠেই মোৰ নেপাওঁ।
কি ভাবিছ?”

মই ভাবোঁ আমি এক এন্দুৰ গলিত
য'ত মৃতকৰ হাড়ো হেৰায়
“কিহৰ শব্দ সেইটো?”
দুৰাৰত বতাহৰ চাপ।

“সেইটো কিহৰ শব্দ, এইবাৰ?
বতাহে কৰিছে কি?”
নাই একো কৰা নাই।
“তুমি একো নেজানানে? একো নেদেখানে?
একো তোমাৰ মনত নপৰেনে?”

মোৰ মনত পৰে—
সৌ যে দেখিছা মুকুতা উজ্জ্বল যিয়েই আছিল তেওঁৰ নয়ন যুগল।
“তুমি জীৱিত নে মৃত? তোমাৰ মূৰত কি একো নাই?”
অ অ অ অ সেই ছেঙ্গপীয়েৰীয়া উদভ্ৰান্ত সঙ্গীত—
অথচ কি পৰিপাটি, কি বুদ্ধি দীপ্ত।

“মই এতিয়া কি কৰিম? কৰিম কি?
যেনেকৈ আছোঁ তেনেকৈ ওলাই যাম।
অহা যোৱা কৰিম বাস্তৱত
এনেকৈ চুলিতাৰ মেলি।
কাইলৈ কি কৰিম আমি?
কৰিমেই বা কি প্ৰতিদিন?
দহ বজাত গৰম পানীৰ স্নান।
আৰু যদি বৰষুণ দিয়ে আবেলি
আইনা তুলি গাড়ীৰ চফৰ।
তাৰ পিছত আমি খেলিম এখেল দবা।
অপলক নয়নেৰে কাণ পাতি ৰ'ম, দুৰাৰত
শুনিবলৈ কাৰোবাৰ অহাৰ সংকেত।”

যেতিয়া লীলৰ স্বামী ফৈজযুক্ত হ'ল
মই ক'লোঁ—
থাপে গোপে কথা কোৱা মোৰ অভ্যাস নাই
মই নিজেই লীলক ক'লোঁ—

উঠক খব কবক সময় হ'ল দৰজা বন্ধৰ

“চা, এলবাৰ্ট যেতিয়া উভতি আহিছে
তই অলপ সাজ-পাৰ কৰ।
সি জৰুল সুধিব, সেই পইচাবে তই কি কৰিলি
সি যে দি গৈছিল দাঁত লগাবলৈ—
মোৰ সম্মুখতেতো সেই কথা হৈছিল—
“দাঁতবোৰ পুৰা তুলি পেলা, লীলা—
এটা সুন্দৰ চেট লগাই ল”
সত্যে, সি কৈছিল, ক’ তই হয় নে নহয়—?
“তোৰ এই চেহেৰা দেখি মোৰ বৰ কষ্ট হয়”
মোৰো সেই একেই মত—
মই ক’লোঁ ভাবিচা এলবাৰ্টৰ কথা
বেছেৰা চাৰি বছৰ বেৰেকত থাকি উভতি আহিছে
অলপ স্মৃতি সি তাৰ জৰুল বিচাৰিব
আৰু তই যদি তাৰ যোগাৰ নধৰ
আন কোনোবাই ধৰিব—মই ক’লোঁ।
“আঃ। তেন্তে মই জানিম কাক ধন্যবাদ দিব লাগিব”
পোনোৱা চকুৰে চাই তই মোক ক’লে।

উঠক খব কবক সময় হ'ল দৰজা বন্ধৰ

“অঃ তই যদি এনে কথা ভাল নেপাব, চল তোৰ মতেই চল”
মই ক’লোঁ—আনে কিন্তু বাচ-বিচাৰ জানে
তই যদিও বুজাত অপাৰগ।
এলবাৰ্ট যদি তোৰ পৰা আঁতৰি যায়
নক’বি, তই এই বিষয়ে একো শুনাই নাছিলি

সঁচাই তই লাজ পোৱা উচিত—
এই বয়সতে তই ইমান প্ৰাচীন হৈ পৰিছ
(তাইৰ বয়স তেতিয়া মাথোন একত্ৰিশ)
মোৰ কোনো উপাই নাছিল, তই ক’লে,
মুখখন ওফোন্দাই—
সেই যে পিলবোৰ খাইছিলোঁ, শেহৰটো খহাবলৈ,
তাৰে এই ফল—তাই ক’লে।
(তাই পাঁচটা সন্তান। সৰুটো হওঁতে প্ৰায় প্ৰাণেই গৈছিল)
ঔষধৰ দোকানীয়ে কৈছিল, নাই, কোনো অপকাৰ নকৰে—
কিন্তু তেতিয়াৰ পৰাই মোৰ আৰু আগৰ দেহা নাই।
“তই সঁচাই মহা মুৰ্খ”, মই ক’লোঁ—
বেচ এলবাৰ্টে তোক যদি শান্তিত নেৰে—
হওক কি কথা? বিয়া নো কৰালি কিয়
ল’ৰা-ছোৱালীয়েই যদি নিবিচাৰে?

উঠক খব কবক সময় হ'ল দৰজা বন্ধৰ

সেই দেওবাৰ এলবাৰ্ট ঘৰ পালেহি
সিহঁতে পোৰা গাহৰিৰ গৰম পিৰাৰে আহাৰ কৰিলে।
মোক মাতিছিল
গৰমে গৰমে তাৰ সোৱাদ ল’বলৈ

উঠক খব কবক সময় হ'ল

উঠক খব কবক সময় হ'ল

গুড নাইট বিল গুড নাইট লু। গুড নাইট মে। গুড নাইট।
টা টা। গুড নাইট। গুড নাইট।
শুভ-ৰাত্ৰি, সন্ধ্যাত মহিলা বৃন্দ, শুভ-ৰাত্ৰি, চেনেহৰ মহিলাসকল,
গুড নাইট, গুড নাইট।

অগ্নিবাকী (The Fire Sermon)

নদীৰ বিতান বিদীৰ্ণ—

পাতিৰ সেউজী ছাঁয়া আঁতৰিল
ডালত আকুটি থকা শেষ পাতটিও
তলত সৰিল।

নিৰৱে বায়ু বলে বাদামী আভাৰ
পথাৰে পথাৰে।

অজসীসকল গল ঘৰাঘৰি।

—সুমধুৰ টেমচ্ বোঁৱা ধীৰে ধীৰে
মোৰ গীত শেষ কৰি লওঁ

নদীৰ সোঁতত নাই কোনো আৱৰ্জনা
ওপঙা বটল, খোৱা বস্তু বান্ধি অনা নদ্রহা বাকচ,
চুৰটৰ টুকুৰা—

গ্ৰীষ্ম কালৰ নদীৰ পাৰৰ প্ৰমোদনৰ সাক্ষী

অজসী সকল গ'ল ঘৰাঘৰি

আৰু তেওঁলোকৰ লগৰীয়া বৃন্দ—গাধেলাই ফুৰা
নগৰৰ ব্যৱসায়ী বাণিজ্যৰ কৰ্মকৰ্তাসকল

উত্তৰাধিকাৰীৰ দল

ঘৰাঘৰি গ'ল সকলো—ঠিকনা কাৰৌ নব'ল।

ল'মান হৃদৰ পাৰত বহি মই

প্ৰাণভৰি কান্দিলোঁ।

সুমধুৰ টেমচ্ ধীৰে ধীৰে বোঁৱা

গীত মোৰ শেষ কৰি লওঁ—অনুচ্ছ

সংক্ষিপ্ত মোৰ গান কিন্তু মোৰ পিছৰ পৰা

ছনপৰা মাটি

এজাউৰি চোঁচা বতাহত ভাহি আহে

হাড়ৰ কৰ্কৰণি, কাপৰ পৰা কাণলৈ মেলা।

হাঁহিৰ ঝিক্‌ঝিকনি।

বোকাত লেটোৱা পেট চোঁচৰায়

এটা এন্দুৰ নিশব্দে ঘাঁহনিখন পাৰ হয়

আছিলোঁ যেতিয়া মই বৰশীত টোপ দি

গোচ্ছাউচৰ পাছ ফালে কোনো শীতৰ সন্ধিয়া

মৰা খালৰ পাৰত বহি—মনত সুৰীৰি

মোৰ ভাই সমাধিৰ অপমৃত্যু সমুদ্ৰত— আৰু

মহাবাজ মোৰ পিতৃৰ মহাপ্ৰয়াণ তাৰ আগে আগে।

তলৰ সেমেকা মাটিত স্তেতবৰ্ণ বিবস্ত্ৰ মৃতদেহ

আৰু ওপৰৰ অনুচ্ছ সঙ্কীৰ্ণ কুঠৰিত

সিঁচৰতি শুকান হাড়বোৰ—

মাথো এন্দুৰৰ খোজত খট্ খট্ ঘট্ ঘট্ কৰে

বছৰ বছৰান্তৰে।

কিন্তু মোৰ পিছৰ পৰা সময়ে সময়ে আহে

শিশুৰ আৱাজ আৰু মটৰৰ ইঞ্জিনৰ ধ্বনি

ইঙ্গিত আনে মিল্কৰ সুইনি আহিছে—মিছে পটাৰৰ

কাৰলৈ—বসন্তৰ আগমনে।

আঃ কিষে উজ্জ্বল আভা চন্দ্ৰিমাৰ।

উদ্ভাসিত কৰি তোলে মুখ মণ্ডল

মিছে পটৰ আৰু তেওঁৰ দুহিতাৰ

চৌদাপানী ঢালি কৰে পৰিষ্কাৰ নিজ নিজ চৰণ যুগল।

আঃ কিষে মনোমোহা শিশুৰ সঙ্কীত

ভাহি আহে গীৰ্জাৰ গম্বুজৰ পৰা

টুইত্ টুইত্ টুইত্

ঝিক ঝিক ঝিক ঝিক ঝিক ঝিক
কিয়ে বৰবৰ সেই বলাৎকাৰ
টে-ইউ।

অৱাস্তব নগৰী—

কপিল কুঁৱলী ঢকা শীতৰ দুপৰ
স্মীনাৰ সদাগৰ মিষ্টাৰ ইউজেনাইড্
অমসুন মুখ তেওঁৰ জেপ ভৰা শুকান খিচমিচ্
আৰু যাতায়ত তথা ব্যয়বীমাৰ নথিপত্ৰ
লগুন চহৰত যি দেখালেই শোধ হ'ব।
তেওঁ মোক কথিত ফৰাছী ভাষাত
নিমন্ত্ৰণ জনালে কেনন্ ষ্ট্ৰীট হোটেললে
দুপৰীয়া আহাৰৰ বাবে—
আৰু সপ্তাহৰ শেহৰ দুদিন
মেট্ৰপল্ হোটেলত তেওঁৰ সৈতে কটাবলৈ।

আবেলিৰ হেঙুলী মুহূৰ্ত
চকু আৰু মূৰ দঙাৰ সময় হ'ল কেৰেণীৰ
অফিচৰ ডেস্কৰ পৰা
যেতিয়া মানুহ নামৰ যন্ত্ৰটি অপেক্ষাত বয়
ইঞ্জিন চলাই বৈ থকা টেক্সীৰ দৰে
মৃদু কম্পনেৰে — ।

মই টাইবেসিয়াচ্ অন্ধ যদিও স্পন্দীয়মান
বৃদ্ধ এক কোচ্ খোৱা নাৰীৰ স্তনৰ—
দুটা জীৱনৰ মাজত দোদুল্যমান ।
মই দেখোঁ— এই হেঙুলী সন্ধ্যাত
যি সকলোকে ঘৰমুৱা কৰে
সমুদ্ৰৰ পৰা নাবিক ওভতে- টাইপিষ্ট ওলতে বাসস্থানলৈ
ঠান্ঠিত কৰে এৰি যোৱা কাপ-প্লেট প্ৰাতঃ ভোজনৰ

স্তম্ভ জ্বলায় সাক্ষ্য ভোজনৰ বাবে ;
টিন খুলি খোৱা সামগ্ৰী থালিত সজায়
খিড়িকীৰ বাহিৰত সধতাপন্নভাৱে দোলে
পুৱাতে আঁৰি যোৱা তেওঁৰ চেলোৱাৰ কামীজ—
সূৰ্যৰ শেষ ৰশ্মি টানি।
ডিভানত দ'ম কৰি খোৱা আছে পিক্কাৰ আন সবঞ্জাম -
ব্লাউজ চেমিচ্ কাচুলি মোজা শোৱনি কোঠাত জোতা -
সেই ডিভানেই ৰাতি হয় তেওঁৰ বিছনা।

মই টাইবেসিয়াচ্ বৃদ্ধ এক শুষ্ক ওহাৰৰ
নিৰীক্ষণ কৰিলোঁ দৃশ্য বুজিলোঁ সকলো
আৰু আগলৈ কি ঘটিব তাৰো উমান পালোঁ
মই ৰ'লোঁ অভ্যাগতৰ অপেক্ষাত।

আছিল শেহত তেওঁ নাৰেঙ্গীয়া যুৱক এজন
সৰু সৰু সম্পত্তি বেচা-কিনা কৰা
অফিচ কেৰাণী - সংকোচহীন চাৰনি তেওঁৰ
সেই অধমদলৰ এজন যাৰ আত্মপ্ৰত্যয় সৰ্বদাসঙ্গী
যেন ব্ৰেড্‌ফৰ্ড কোটিপতিৰ মূৰত ৰেশমী টুপী

লগ্ন আছিল সুযোগ ভৰা—তেওঁ ভৰা মতেই।
সাক্ষ্য আহাৰ শেষ কৰি শ্ৰমতী এতিয়া বিষণ্ণ ;
ক্লান্ত ডেকাই প্ৰয়াস কৰে আলিঙ্গন আৰু
আদৰেৰে প্ৰেয়সীৰ মন যোগাবলৈ।
তেওঁ সঁহাৰি নিদিয়ে কিন্তু বাধাও নিদিয়ে
তেজোমত্ত যুৱকে আৰু অপেক্ষা নকৰে -
সন্ধানী হাতৰ গতি অবাধে বিস্তাৰ কৰে
যুৱতীৰ সমগ্ৰ শৰীৰ। অহঙ্কাৰ তেওঁৰ নাই -
মহিলাৰ উদাসিনতাত নহয় অকণো ক্ষুণ্ণ ;

বৰং আদৰি লয় অপ্রতিহত সুযোগৰ।
 আৰু মই টাইৰেসিয়াচে— যি আগতেই সকলো ভুগিছোঁ
 এই ডিভান বা শয্যাতেই সি ঘটিলে আকৌ।
 ময়েই জানো তেওঁ নহয়— যি বহিছিল
 থীবচৰ দেৱাল প্ৰান্তত ভ্ৰমিছিল
 নৰক অতল গৰ্ভত নিশ্চয়তম প্ৰেতৰ মাজত
 এক শেষ চুমা দিয়ে তেওঁ প্ৰেমিকাক— যেন অনুগ্ৰহসূচক —
 আৰু খপ্জপ্ কৰি বাহিৰ ওলায় ;
 খটখটি আন্ধাৰে আৱৰা।
 শ্ৰীমতীয়ে ঘূৰি বহে, আইনাত মুখচায়
 খন্তেক থমকি বয় — বিগত প্ৰেমিক যেন
 মনৰ ছাঁয়াতো নাই।
 উৰি অহা কোনো এক আধৰুৱা ভাৱ
 যেন তেওঁ মনতে গমিলে
 বেচ সিটো শেষ হ'ল, খুচি সেই বিষ্টা শেষ হ'ল -
 যেতিয়া সুন্দৰী নাৰী কোনো ভুলৰ ফান্দত পৰে -
 কুঠৰিত অহা যোৱা কৰে অকলে অকলে
 যন্ত্ৰৰং হাতৰ গতিৰে পৰিপাটি কৰে চুলি -
 আৰু গ্ৰামোফন্ খুলি এক ৰেকৰ্ড বজায়।

“ এই সঙ্গীত নদীৰ ওপৰে ওপৰে ভাহে মোৰ কাষেদিয়ে—
 আৰু পাৰ হয় ষ্ট্ৰেণ্ডৰ ওপৰেদি বাণী— ভিক্টোৰীয়া পথত উজায়
 হে মহানগৰ! মহানগৰ। মই মাজে মাজে শুনো
 নিম্ন টেমচ্ ষ্ট্ৰীটৰ পানশালাৰ পৰা অহা মৃদু গুঞ্জৰণ
 মেন্দলিন্ বাজনাৰ।
 আৰু কথোপকথনৰ বিশৃঙ্খল কোলাহল ;
 বাচনবৰ্তনৰ টিঙ্ টিঙনি
 য'ত দুপৰীয়া মাছমৰীয়াসকলে আহাৰ কৰে।
 কাষতে মহাশ্বহীদৰ গীজা দেৱাল যাৰ

অবৰ্ণনীয় শ্বেত স্বৰ্ণ শুশোভিত গ্ৰীক স্থাপত্যৰ।
 নদী ঘামে
 তেল আৰু আলকেটেৰাৰ চামনিৰে
 অলংকৃত খেল-নাও সোঁতত ভাহে
 জোৱাৰৰ গতিত উজায়
 ৰঙা ৰঙা পালবোৰ
 মাস্তুলত দোলে— স্ফীত বিস্তৃত।
 উজান মুখী
 নাৱৰ টোৱে কোবায়
 উটি অহা কাঠৰ টুকুৰাবোৰ
 গ্ৰীণীচ্ কেঁকুৰিৰ ফালে উটি যায়
 পাৰহৈ আইল অৱ ভগ্জ
 ৰেইৱালালা লেইৱা
 ৰালালা লেইৱা লালা
 ৰাণী এলিজাবেথ আৰু লিষ্টাৰ
 দুয়ো বঠা মাৰে
 পানশৈৰ পাছফাল সোণালী শঙ্খ যেন
 ৰঙা হালধীয়া
 ত্বৰাৱিত টোবোৰে
 খলকনি তোলে দুই পাৰে
 দক্ষিণা পশ্চিমা বায়ু বলে
 নাও ভটীয়াই দ্ৰুততৰে
 মুখৰিত ঘণ্টাধ্বনি
 শ্বেত প্ৰাসাদৰ চূড়াসমূহত।
 ৰেইৱালালা লেইৱা
 ৰালালালা লেইৱা লালা

ট্ৰামগাড়ী আৰু ধূলিয়ে ঢকা গছবোৰ
 হাইবাৰীত তেওঁ মোক দাঙি ধৰিলে

বীচমণ্ডত আৰু কিউত
মোক বিবস্ত্ৰ কৰিলে
বীচমণ্ডৰ কাষত মই আঠু তুলিলোঁ
চিংহে শুই ব'লোঁ চেপামৰা নাওৰ পাটত
মূৰপেটত মোৰ ভৰি থলোঁ আৰু মোৰ
হৃদয় ব'ল ভৰিৰ তলত।
ঘটনাটোৰ পিছত সি অনুতপ্ত হ'ল
কান্দিলে প্ৰতিশ্ৰুতি দিলে
এটা নতুন জীৱন আৰম্ভ কৰিব।
মই একোকে নক'লোঁ
মোৰ ক্ষুদ্ৰ হোৱাৰ কাৰণ কি।
মাৰগেটৰ সাগৰ তীৰত
মই সংযোগ কৰিব পাৰোঁ
শূন্যতাৰ সৈতে শূন্যতা।
লেতেৰা হাতৰ ভঙা নখৰ টুকুৰা।
লোৰ বংশ পৰিচয় সাধাৰণ
উচ্চ প্ৰত্যাশা আমাৰ নাই।

শেষত মই কাৰথেজ পালোঁহি
দাও দাও অগ্নি জ্বলিছে
জ্বলিছে জ্বলিছে জ্বলিছে
হে প্ৰভু উদ্ধাৰ কৰা মোক।
হে প্ৰভু তুলি ধৰা মোক।
দহিছে! দহিছে!

সলিল সমাধি (Death by Water)

ফিনিসীয় ফ্লেবাচ পষেক আগে
যাৰ মৃত্যু হ'ল পাহৰিলে তেওঁ
সমুদ্ৰ পখীৰ মতি, উৰ্মিৰ কজ্জোল
আৰু লাভ লোকচানৰ খতিয়ান।

সমুদ্ৰ তলিৰ কোনো সোঁতে
তুলি আনে তেওঁৰ হাড়বোৰ সন্তপ্ৰণে

উঠিল পৰিল তেওঁ যি ভাৰে
যৌৱন আৰু বাদ্ৰ্ধক্যৰ চাপ পাৰ হৈ
সোমালে তেনেকৈয়ে তেওঁ চাকনৈয়াৰ অতল গৰ্ভত।

ইহুদী বা খ্ৰীষ্টান বা ভিন্ন কোনোজন
ভাগ্যৰ চকা ঘূৰোৱা যাৰ অধিকাৰ
বতাহৰ গতিত যাৰ চকু
তোমালোকে ফ্লেবাচক সুঁৱৰিবা
এদিন তেৰোঁ আছিল
তোমালোকৰ দৰেই সুশ্ৰী সুঠাম।

বজ্রবাণী

(What the Thunder said)

জোঁৰৰ বক্তিম আভা ঘামাৰ্ত মুখত লৈ
হিমাবৃত নিৰৱতা উদ্যানত উপলব্ধি কৰি
শিলাময় জগতৰ জীয়াতু যাতনা সহি
হৈ-ধ্বনি আৰু কান্দোনৰ প্ৰতিধ্বনি শুনি
পোতাশাল আৰু অট্টালিকাত
দূৰণিৰ পাহাৰত, বসন্তৰ বজ্ৰ নিনাদ গনি
যি জীৱিত আছিল তেওঁ আজি মৃত
আমি যিবোৰ জীয়াই আছিলোঁ সি আজি মৰণাহত—
কিঞ্চিত ধৈৰ্য সহকাৰে অপেক্ষাৰত।

ইয়াত কোনো জলাশয় নাই মাথোঁ শিল—
শিলৰ পাহাৰ পানী নাই— বালিময় পথ—
পথ যায় অকায় পকায় পাহাৰৰ মাজে মাজে
যি পৰ্বতমালা শিলশুদ্ধ পানী হীন।
কৰবাত পানী পালে আমি ক্ষন্তেক বলোঁহেঁতেন
পিয়াহ পলালোঁহেঁতেন।
এই শিলৰ মাজত বিশ্রাম বিফল, চিন্তা বিকল—
ঘাম লুকায় ক্ষন্তেকতে ভৰি বালিত পোত খায়।
এই শিলাময় পাহাৰৰ মাজত যদি থাকিলেহেঁতেন পানী
মৰা পৰ্বতৰ পঁচা দাঁতৰ মুখ গহুৰত কিন্তু লালটিও নোলায়।
ইয়াত কোনেও থিয় হৈ, শুই, কিম্বা বহিও
থাকিব নোৱাৰে। নাই আনকি নীৰৱতাও ইয়াত নাই—
শুকান অনুৰ্বৰ বজ্ৰধ্বনি গজে অনবৰে

এই পৰ্বতৰ মাজত আনকি নিৰ্জনতাও নাই।
দেখিবা অনেক বক্তিম গোমোঠা মুখ
যি সিঙটাই গোঙেৰি দিয়ে
বোকাৰে লেপা ফটলধৰা জুপুৰিৰ পৰা
যদি ইয়াত পানী থাকিলেহেঁতেন
শিলাময় পাহাৰৰ পৰিবৰ্তে
বা থাকিলেহেঁতেন পাহাৰ আৰু পানী
পানী আৰু এক ঝৰ্ণা
পাহাৰৰ মাজত এক জলাশয়
যদি কেৱল থাকিলেহেঁতেন পানীৰ
কুলকুল ধ্বনি
নেথাকি জিলীৰ জীঁজীয়ানি
আৰু শুকান ঘাঁহৰ সিৰসিৰণি।
শুনিলোঁহেঁতেন যদি পাহাৰৰ ওপৰত
কেৱল পানীৰ শব্দ
আৰু কোনো গৈৰিক পখীৰ গান পাইন গছৰ পৰা
টিপ্ টপ্ টিপ্ টপ্ টাপ্ টাপ্ টপ
কিন্তু তাত কোনো পানী নাই।
কোন সেই তৃতীয়জন যি তোমাৰ কাষে কাষে
সদায় খোজ লয়
কিন্তু যেতিয়াই মই মূৰ লেখোঁ পাওঁ মাথোঁ দুজন
তুমি আৰু মই
অথচ আগলৈ চালে দেখোঁ বগা বাটত
আৰু এজন আগুৱায় বাদামী চাদৰে মুখ ঢকা—
পুৰুষ নে মহিলা ধৰিব নোৱাৰোঁ
কোন সেইবোৰ আবৃত মস্তকৰ অঘৰীৰ জাঁক
অন্তহীন সমতল ভূমি কৰিছে বিস্তাৰ
আগুৱাই উজুতি খাই, ফাটমেলা ওখোৰা-মোখোৰা পথে
সীমা যাৰ দিগন্তৰ ৰেখাৰে আগুৱা।

কি সেই নগৰী পাহাৰৰ ওপৰত
ভাঙন, সংযোজন, বিস্ফোৰণ শুনা যায়
যাৰ কজলা সন্ধ্যাত?
প্ৰাসাদৰ চূড়া ঘৰে চতুৰ্দ্দিকে
জেকজালেম, এথেল, আলেকজেন্দ্ৰিয়া
ভীয়েনা, লণ্ডন
অবাস্তৱ।

এগৰাকী ৰমণীয়ে তেওঁৰ সুদীৰ্ঘ কলাচুলিটোৰ
টানি বান্ধে আৰু তাত তোলে
তাঁৰত বজোৱা দৰে অস্পৃশ্যত বান্ধাৰ
আৰু লৰাৰ মুখৰ বাদুলিবোৰে, কজলা সন্ধ্যাত
সুখৰি বজায় ডেউকা কোবাই
আৰু মূৰ তল কৰি চুচৰি নামে
ধুমায়িত দেৱালেৰে।
প্ৰাসাদৰ চূড়াবোৰেয়েন খৰ-বাগৰ মাৰে
আকাশত ওলমি থাকে কিন্তু সিহঁতৰ ঘণ্টাবোৰে
পূৰ্বস্মৃতি সোঁৱৰণ কৰি সময়ৰ সংকেত শুনায়
আৰু শুনা যায় নানান কঠৰ কল্লোল খালি চৌবাচ্চা
আৰু শুকান কুঁৱাৰ পৰা।

এই পৰ্বতাবৃত জীৰ্ণ কন্দৰত
চন্দ্ৰৰ অস্পষ্ট আলোত ঘাঁহবোৰে গান গায়
ভঙা কবৰৰ ওপৰেদি সুৰ ভাহে
উপাসনা ঘৰৰ চৌপাশে—
শূন্য সেই উপাসনা ঘৰ, মাথোঁ বায়ুৰ আলয়—
নাই বাতায়ন— দৰজাৰ কজা দোলে দুয়োফালে
শুকান হাড়বোৰে কাৰোঁ অনিষ্ট কৰিব নোৱাৰে।
কেৱল এটা মতা কুকুৰা বহি আছিল ঘৰৰ মুখচত
কেকোৰ্ কো কেকোৰ্ কো
দেখো তাক বিজুলিৰ জ্বলকত। তাৰ পিছতে আহে

এছাটি সেমেকা বতাহ— বৃষ্টি নমায়।
গঙ্গা আন্তঃসলিলা হ'ল। কুমলীয়া
পাতবোৰ বৃষ্টিৰ অপেক্ষাৰত— লাহে লাহে
ক'লা ডাৱৰবোৰ থুপ খালে দূৰ আকাশত
হিমৱন্ত গিৰিৰ উচ্চত
হাবি বন দোঁ খালে নিৰৱে আনত হ'ল
বজ্জবাণী শূন্য গ'ল তাৰ পিছতেই
দ

দত্তা : বিচাৰ কৰা আমি কি দিলোঁ?
হে বন্ধু, কলিজা কঁপিছে মোৰ তেজৰ চাপত
মুহূৰ্তৰ আত্মসমৰ্পণৰ দুঃ সাহসিকতাত
এযুগৰ বিজ্ঞ বিচাৰে যাক নোৱাৰে কৰিব বিকল
সঁচাই ইয়াৰ বাবেই আমি বাচি আছোঁ
অথচ নৰব উল্লেখন তাৰ
মৃত্যুৰ সম্বাদবাহী আমাৰ প্ৰশস্তিত—
বা উপকাৰী মকৰাই গোঠা স্মৃতিৰ আঁচলত
অথবা শীৰ্ষকায় উকিলে খোলা শূন্য কুঠৰিত
মোহৰ মৰা আমাৰ উইলনামাত।

দ
দয়াক্ষম : শুনিলোঁ ছবিৰ শব্দ
দুৱাৰত পাক লোৱা মাথোন এবাৰ—
আমি প্ৰত্যেকেই ছবিৰ কথাই ভাবোঁ
আৰু তাৰেই প্ৰমাণ কৰোঁ আমি আৱদ্ধ বন্দীশালত
কেৱল সন্ধ্যাবেলা আকাশী জনৰে
সজীৱ কৰি তোলে মুহূৰ্তৰ বাবে
ভগ্ননায়ক কৰিওলেনাচক।

দ
দাম্যতঃ নাও আগুৱাই আনন্দেৰে
নিপুণ হাতৰ বঠাৰ ছেওত

আৰু কৌশলী পালৰ সাজত।
 সমুদ্ৰ আছিল শান্ত। তোমাৰ অন্তৰেও
 সায় দিলেহেঁতেন উৎফুল্ল মনে
 শৃংখলিত কম্পনেৰে নিয়ন্তাৰ বঠাৰ ছেওত।
 মই আছিলোঁ মাছ ধৰি সমুদ্ৰ পাৰত
 ছনপবা সমতল প্ৰান্তৰ মোৰ পিছফালে,
 মই কি নিজৰ ঠাইখনত শান্তি আনিব পাৰিম?
 লগুন বীজ ভাঙি পৰিছে, ভাঙি পৰিছে, ভাঙি পৰিছে—
 তাৰ পিছত তেওঁ সেই অগ্নিতে নিমজ্জিত হ'ল
 যি তেওঁক শোধন কৰিব—
 কেতিয়া হ'ম মই তোমাৰ দৰে পখী
 অ' চাতক চাতক,
 ৰাজকুমাৰ, একুইটেন ভগ্ন দুৰ্গত বন্দী
 এই খণ্ড টুকৰাবোৰ মাথোন তুলিব পাৰিলোঁ
 মোৰ এই বিধ্বস্ত জীৱনৰ পৰা।
 “বেচ তেনে তোমালোক সকলোকে
 যোগ্য ভাও দিম মই”
 হিয়েৰোনিমো আকৌ পাগল হ'ল।
 দত্তা। দয়াধৰ্ম। দাম্যত।
 শান্তি : শান্তি : শান্তি :

জে. এলফ্ৰেদ পুফকৰ প্ৰেম গীত :

যদি মই ভাবিলোঁহেঁতেন
 মোৰ সৈতে কথা কোৱা জন
 কোনো জীৱন্ত মানুহ
 আৰু পৃথিৱীলৈ উভতি যাব পাৰে
 তেন্তে মোৰ শিখা আৰু এপলকো
 নকপিলহেঁতেন।
 কিন্তু যিহেতু এই অন্ধকাৰ নৰকৰ পৰা
 কোনো প্ৰেতাআই উভতিব নোৱাৰে
 অসম্মানৰ অনাশঙ্কাই মই তোমাৰ উত্তৰ দিওঁ।

(Dante : Inferno, XXVII, 61-66)

Prufrock and Other observations (1917)

উৰ্ছগা

Jean Verdenal (1889-1915)

যাৰ সলনি সমাধি হ'ল ডাৰজনেলেচত,

অনুমান কৰা আমাৰ ভালপোৱা

কিমান গভীৰ আছিল।

মই পাহৰি পেলাওঁ যে আমি অশৰীৰী

আৰু প্ৰেতাৱাকৈ ধৰৌ জীৱন্ত বুলি

Dante : *Purgetorio* 21 : 133-136

জে. এলফ্ৰেদ প্ৰুফ্ৰকৰ প্ৰেম গীত

ব'লা, এই সময়তে আমি ওলাই যাওঁ, তুমি আৰু মই,
যেতিয়া আকাশত আছে, সন্ধিয়া শুই :
অস্ত্ৰোপচাৰৰ প্ৰাগমুহূৰ্তৰ ৰোগীটোৰ দৰে হৈ ;
ব'লা আমি যাওঁ, কোনো আধা এৰা আলিবাটে,
পাৰ হৈ অস্পষ্ট কোঢ়াল,
অবিশ্ৰান্ত নিশাৰ “এৰাতিৰ” সস্তীয়া হোটেল
দানা আৰু ঘুগনীৰ সাধাৰণ চাহৰ দোকান :
আলিবাট আগুৱাই ত্যস্ত কৰা ফন্দিবাজ যুক্তিৰ দৰে -
অভিপ্ৰায় লৈ গৈ পেলাবলৈ কোনো এক পৰাভূত কৰা
প্ৰশ্নবোধকত.....

আ :। নুসুধিবা সিনো কি,
ব'লা আমি যাওঁ ল'গ ধৰি আহোঁগৈ।

কুঠৰিত অহা-যোৱা মহিলা বৃন্দৰ
কথাপাতি মাইকেল এঞ্জেলৰ।
খিৰিকীৰ আয়নাত পিঠি ঘঁহি ঘঁহি থোৱা, হালধীয়া কুৰ্বলীয়ে,
খিৰিকীৰ তলুৱাত মুখ মচি মচি যোৱা, হালধীয়া ধোৱাবোৰে,
সন্ধিয়াৰ দুইকোণ জিভাৰে চেলেকি লয়,
ক্ষণেক অপেক্ষা কৰে দীঘলীয়া পানীৰ ডোঙাত
পিঠিতেই পৰে আহি চিমনিৰ এলাস্কুৰ ছাই,
চাঁদেৰে বগাই যায়, এটা জাঁপ লয় হঠাতেই,
আকাশত আহিনৰ পাতল জোনাক দেখি,
পাক লৈ ঘৰৰ কাষতে পৰি যায় নিবিড় নিদ্ৰাত।

কুঠৰিত অহা যোৱা, মহিলা বৃন্দৰ
কথা পাতি মাইকেল এঞ্জেলৰ।
সঁচাকৈয়ে সময় নিশ্চয় হ'ব
গুণা - গথা কৰিবলৈ সাহসৰ জোখ ল'বলৈ
সময় হ'ব ওভতাৰ সিদ্ধান্ত ল'বলৈ, খটখটি নামিবলৈ।
মূৰৰ মাজতে ঠিক তপা এটুকুৰা লৈ -
(দেখা সকলোৱে ক'ব : "বেচেৰাৰ চুলিবোৰ তেনেই সৰিল।")
মোৰ কোট চোলা, ডিঙিৰ কলাৰ, থুতৰিৰ ওচৰ চাপিল
মোৰ নেকটাই বেচ দামি কিন্তু অনুজ্জ্বল এটা সাধাৰণ পিনেৰে সাৱটা।
(দেখা সকলোৱে ক'ব : "বেচেৰাৰ হাত ভৰিবোৰ কিমান লেৰেলা!")

মই পাৰিম জানো
এবাৰ জোকাৰি চাব এই ব্ৰহ্মাণ্ডক?
মূহূৰ্ততে বহুত সময় পায়
সংশোধন আৰু সিদ্ধান্তৰ, যি মূহূৰ্তই নাকচ কৰায়।
সিহঁত সকলোবোৰ জানো মই আগতেই - সিহঁত সকলোবোৰ -

জানো মই সিহঁতৰ আবেলি, গধূলি আৰু ৰাতিপুৱাবোৰ
মোৰ জীৱনৰ পৰিমাণ মই উলিয়ালোঁ, ওজনেৰে কফি চামোচৰ।

দূৰণিৰ কুঠৰিৰ সঙ্গীতৰ মাজে মাজে অহা
মই শুনো সিহঁতৰ মাত ক্ৰমাৎ অস্পষ্ট হোৱা ছন্দ পতনেৰে
কিনো বাক মই ধৰি লম? কিনো ধৰি লম?

সিহঁতৰ চকুবোৰ মোৰ আগৰে চিনাকি
সেই চকুবোৰ যি চাৰনিৰে শুদ্ধ কৰে সূত্ৰৰ স্তৰত
আৰু যেতিয়াই সূত্ৰবৎ হৈ পিনত ওলমি থাকোঁ
যেতিয়াই দেৱালত পিনবিদ্ধ হৈ কোচমোচ খাওঁ।
কেনেকৈ আৰম্ভ কৰিম

ধ কৰি পেলাবলৈ মোৰ অৱশিষ্ট অভ্যাসৰ গতি বিধি বোৰ?
কেনেকৈ মই ধৰি ল'ম?

সিহঁতৰ বাহুবোৰ মই চিনো আগতেই, সকলোকে চিনো
অনাবৃত্তা, বালা পিন্ধা শুভ্ৰ বাহুবোৰ।
(কিন্তু লাইটৰ পোহৰত - সুকোমল ৰঙচুৱা নোমেৰে আৱৰা)

কিবা পোচাকৰ সুবাসত নেকি,
মনবোৰ প্ৰসঙ্গৰ পৰা আহিছে আঁতৰি?
টেবুলৰ ওপৰত থোৱা বা স্থালেৰে আবৰি থকা সেই বাহুবোৰ :
তেনেহ'লে কিবা বাক ধৰি লোৱা হ'বনে উচিত?
মই কেনেকৈ আৰম্ভ কৰিম?
ক'ম জানো মই, গৈছিলোঁ সন্ধিয়াতে সৰু সৰু অনিয়ে-গলিয়ে
চাইছিলোঁ ধোঁৱাবোৰ চুৰটৰ পাইপৰ পৰা উঠা :
ঘৰুৱা পোচাক পিন্ধি থিৰিকীৰে চাই থকা
অকলশৰীয়া সেই মানুহবোৰৰ?.....

মই হ'ব লাগিছিল জন্তু এক আকোৰা নখৰ
বেগাই বগাই যোৱা মজিয়াত শান্ত সমুদ্ৰৰ।
আবেলি গধূলিবোৰ কিমান শান্তিৰে শোৱে।
দীঘলীয়া আঙুলিৰে আলফুলে মোহাৰিছে,
সুপ্ত ক্লান্ত কিম্বা ভাৱেই ধৰিছে,
এইয়া তোমাৰ আৰু মোৰ কাষতেই পৰি আছে।
চাহ, কেব্ আৰু ক্ৰীম খোৱাৰ পিছত,
মোৰ দ্বাৰা হ'বনে সম্ভৱ, মূহূৰ্তৰ সন্ধিক্ষণ সৃষ্টি কৰা?
কিন্তু যদিও কান্দিছোঁ মই, যদিও কৰিছোঁ ব্ৰত,
যদিও কান্দিছোঁ আৰু প্ৰাৰ্থনা কৰিছোঁ,
যদিও দেখিছোঁ মই মোৰ মূৰ (লাহে লাহে তপা হোৱা)
ছিন্ন কৰি লৈ অনা এখন থালত -

মহাপুৰুষ মইতো নহয়— গতিকে নাই কোনো গুৰুত্ব ইয়াত,
 দেখিছোঁ নিতৌ মই মোৰ মহত্বৰ মূহূৰ্ত নিস্প্ৰভ হোৱা
 আৰু পৰিচ্ছদধাৰী সেই চিৰন্তন ভূত্যাটোৱে মুখ টিপি টিপি হাঁহা।
 মোটে মাতে মই ব্ৰহ্ম।
 আৰু কিবা লাভ হ'ব জানো বাক ?
 চাহৰ পিছত চাহ শেষ কৰি — শেষ কৰি টষ্ট, মাৰ্বেমেলেড,
 কাপ-প্লেট সম্মুখত ৰাখি, কথাৰ মাজতে —
 হাঁহি মাৰি কথাৰ কৈয়েই পেলোৱা,
 ছেপি কুচি ব্ৰহ্মাণ্ডক দলিৰ আকাৰ কৰি
 কোনো পৰাভূতকাৰী প্ৰশ্নবোধকত নিষ্ক্ষেপ কৰা,
 আৰু কোৱা মই 'লেজেৰাচ পুনঃ জন্ম পাই
 আহিছোঁ আকৌ, ক'বলৈ সকলো কথাকে, ক'বলৈ সকলো কথাকে।'
 কিবা লাভ আছে জানো ?
 যদি তেওঁ কয় গাৰুটো লৰাই
 যদি কয়ঃ "তেনেকৈ মই কিন্তু কোনো দিনে ভবা নাই
 কোনো দিনে ভবা নাই এনে কথা মই।"

কিবা লাভ হ'ব জানো বাক ?
 কিবা লাভ হ'ব জানো - ?
 সন্ধিয়াত, চোতালত, ধূলিময় ৰাস্তাত
 পানী ঢলাৰ পাছত,
 উপন্যাস শেষ কৰি, আবেলিৰ চাহ বাই,
 মজিয়া চুচৰি যোৱা পোচাক কৰাৰ পিছত -
 কেৱল এয়েই নহয় — তাতোকৈয়ো আৰু বেছি -
 হয়। প্ৰকাশিকা মোৰ নাই, কিটো মই বুজাব খুজিছোঁ।
 কিন্তু যেন যাদুকৰী কিবা ৰশ্মিৰ পোহৰত
 সংজ্ঞাবোৰে সাজ ল'লে কোনো কপালী পৰ্দাতঃ
 (কিন্তু) কি লাভ হ'ব পাৰে ইমান চেষ্টাৰ
 যদি তেওঁ কয় স্থালখন চাঁত কৰি থৈ

খিৰিকীৰ কাষলৈ আহি বা গাৰুটো লৰায়ঃ
 "মই কিন্তু এনেকৈ কোনো দিনে ভবা নাই
 মই ভবা কথা এইবোৰ মুঠেই নহয়।"
 নাই। যুৱৰাজ হেমলেট মইতো নহয়। জন্ম মই লোৱা নাই —
 অনিশ্চিত সঙ্কল্পৰ বাবে।
 অনুগামী মন্ত্ৰী মই, যি স্বীকৃত কৰে
 গৌৰৱৰ পৰিমাণ ; উদ্বেগৰ সৃষ্টি কৰি
 উপদেশ দিয়ে ; নিঃসন্দেহে সহজে চলাব পাৰি।
 সম্মানত নতশিৰ সহায় হ'বলৈ চলাব পালে আনন্দিত
 ৰাজসিক, সতৰ্কিত, নিভাজ নিখুঁট,
 পৰিপূৰ্ণ উচ্চ বাক্যাংশেৰে; যদিও কিয়দ স্থূল।
 সময়ত প্ৰকৃততে পায় হাঁহি উঠা
 সময়ত প্ৰায়েই বহুৱা।

বাৰ্ধক্য আহিছে মোৰ বাৰ্ধক্য আহিছে মোৰ
 গেৰোৱা লেটোৱা ধূতি মাৰিব লাগিব থোৰ।

সেওঁতা ফালিব পাৰিম জানো পিছৰ পৰা
 খাব জানো পাৰিম বগৰি ?
 ডাঠ ধূতি পিন্ধি পিন্ধি খোজ কাঢ়ি ফুৰিম মঠাউৰি।
 ইটিয়ে সিটিক চাই গোৱা শুনিম সঙ্গীত মই জলকুঁৱৰীৰ
 যদিও নেভাবোঁ মই, মোকো গান শুনাব সিহঁতি।
 দেখিছোঁ সিহঁতক মই টো শিখৰত উটি যোৱা—
 ফণিয়াই বগাচুলি ওভতনি উৰ্মিমালাৰ—
 যেতিয়া বতাহ আহি বিশৃঙ্খল কৰে পানী বগা ক'লা কৰি।
 আমি অনেক সময় ব'লোঁ সমুদ্ৰৰ সৰু সৰু কুঠৰীবোৰত
 সমুদ্ৰ বালাই দিয়া মালা পিন্ধি ৰঙা হালধীয়া—
 কিন্তু যেতিয়াই মানুহৰ মাত শুনি সাৰ পালোঁ
 সকলোটি হ'ল নাইকিয়া।

টোকা :

- (১) Inferno ৰ এই অধ্যায়ত এটা আত্মাই নিজৰ দুষ্কৃতিৰ সমালোচনা কৰিছে—
কিন্তু আত্মাটোৱে ভাবিছিল ডান্টে আৰু ভাৰজিল জীৱিত নহয় আৰু তাৰ
জীৱনৰ কথা তেওঁলোকে পৃথিৱীত গৈ কাকো ক'ব নোৱাৰে। ঠিক তেনেকৈ
মধ্য বয়সীয়া পুৰুষকে নিজৰ জীৱনৰ সমালোচনা কৰিছে এই স্বগতোক্তিৰ
কবিতাটোত।
- (২) John the Baptist ৰ স্মৃতি। তেওঁৰ শিৰচ্ছেদ কৰি থালত আনি Salome
ক দিয়া হৈছিল।

বামন বুঢ়া (Gerontion)

মই এক বুঢ়া খৰমৰা শুকান মাহত
বৃষ্টিৰ অপেক্ষাত। এটা ল'ৰাই পুখি পঢ়ি শুনায়।
ঐতিহ্য মোৰ নাই। থাৰ্মপলীত যুঁজা নাছিলোঁ মই -
যুঁজা নাছিলোঁ মই গত মহাসমৰত -
খাৰফুটা পিটনিত আঁঠুলৈকে ডুবি
মহে ডাহে জৰ্জৰিত হৈ; কৰা নাছিলোঁ যুদ্ধ
উত্তপ্ত বৃষ্টিত কৃপাণ ঘূৰায়
জৰাজীৰ্ণ ঘৰ মোৰ; ঘৰৰ মালিক ইহুদী
বহি আছে, তেওঁ সোঁ খিড়িকী কাঠত।
গৰ্ভস্থিত হৈছিল তেওঁ কোনো কাফেত -
আঁটোৱাপৰ; ব্ৰাচেলচত কটালে তেওঁ
ফোঁহা উঠা চেঙেলীয়া কাল - লগুনত পুৰিলে ছল
ডেকা বয়সৰ।
মোৰ ঘৰৰ পিছফালে ওখ ঢাপত ছাগলি চৰে
ওৰে ৰাতি কাহে; তাতে সিঁচৰতি আছে
শিল শেলুঐ ঘাঁহ লোহা লংকৰ
বিষ্ঠা আৰু গোবৰ।
ঘৰ চলায় তিৰোতা এজনীয়ে ৰান্ধে, চাহ কৰে
ঘৰ চাফা কৰে আৰু সন্ধ্যাৰ পৰা হাঁচিয়ায়।
মই এক জৰাতুৰ বুঢ়া
জড়তাৰে ভৰা মূৰ— বতাহে অতিষ্ঠ মোৰ বসতিস্থল।
দৈৱিক সংকেত বিস্ময়ৰ প্ৰতিভা -
“আমি তেনে এক সংকেতৰ অপেক্ষাত”

শব্দৰ গৰ্ভত শব্দ কিন্তু সেই শব্দ প্ৰকাশ অক্ষম
তমসাৰ কৌপীনে আৱদ্ধ।
বহুৰ উদ্বেলিত যৌৱনৰ পৰিপূৰ্ণতাত
আহে খুঁট বাঘৰ হুকাৰে

লম্পট বসন্তত বিশৃংখল ঘাঁহ বন গজে
শঠতা দুষ্ট বঙ - বেৰঙৰ ফলমূল বাঢ়ে
খাবলৈ, বিলাবলৈ, সুহিবলৈ -
সুকোমল কথোপকথনৰ মাজে মাজে ;
যেনে মিষ্টাৰ চিলভেৰৰ বাবে
যি চেনেহ সনা হাতৰ বুলনেৰে
লীমজ চহৰত সিৰোৰ তুলি লয়
আৰু ওৰে বাতি কাষৰ কুঠৰিত কটায়
অহা যোৱা কৰি ; বা মিষ্টাৰ হাকাগৱা
যি চিত্ৰকৰ টিসিয়ানৰ বিনম্ৰ উপাসক ;
বা মাডাম দ' টৰ্ণকীষ্ট যি আন্ধাৰ কোঠাত
প্ৰেতাশ্বা আহ্বান কৰে মমবাতিৰ স্থান সলাই সলাই ;
ফ্ৰাণ্ডলীন ফন্ ক্যুপ্ল - যি কক্ষত সোমায়
কিন্তু এটা হাত দুৱাৰত ৰাখে।
সকলো যেন মছৰা বিহীন মাকো।
শূন্যতাক বৈ আছে।
মোৰ কোন প্ৰেতাশ্বা নাই
জৰাতুৰ বুঢ়া মই শীতে কঁপোৱা কুঠৰিত
ফেৰ্ফেৰীয়া বতাহ মৰা টিলাৰ তলত।

এনে জ্ঞানৰ পিছত ক্ষমাৰ আৱকাশ কত ?
বিবেচনা কৰা। বুৰঞ্জী এক প্ৰতাৰণাৰ মঞ্চ
যত অনেক সুৰঙ্গ আছে অনেক অকোঁৱা পকোৱা
পথ ; অনেক বিচাৰ্য বিষয় আছে

যি উচ্চাভিলাষৰ ফুচ-ফুচনিৰে
বিভ্ৰান্ত কৰে মন, প্ৰতাৰিত কৰে সম্ভাৱনাৰ আশাৰে।
বিবেচনা কৰা। তেওঁ দিয়ে -
যেতিয়া আমাৰ মন অন্য কৰবাত আৱদ্ধ
আৰু তেওঁ যি দিয়ে সি এনে সানমিহলিৰে সিদ্ধ
যে দিওঁতেই লোৱাৰ স্পৃহা নিঃশেষ হয়,
বা দিয়ে অনেক পলম কৰি
যাৰ ওপৰত আৰু আগৰ নিষ্ঠা নাথাকে -
আৰু যদিও থাকে সি মাথোন ৰোমছনৰ
নিভেজ ভাৱবেগ।

বা তেওঁ দিয়ে সময়ৰ অনেক আগেয়ে
অপৰিপক্ব হাতত - যাৰ বাবে সি নহ'লেও হয়
যেতিয়ালৈকে অস্থীকাৰে ভীতিৰ সম্ভাৱনা নানে।
বিবেচনা কৰা, ভীতি নাইবা সাহসে
আমাক বচাব নোৱাৰে আমাৰ সাহসিকতা
মাথোন অপ্ৰাকৃতিক পাপৰ জনক।
যেনেকৈ আমাৰ নিৰ্লজ্জ কুকৰ্মবোৰে আনে
পুণ্য চিন্তাৰ আগ্ৰহ।
এই চকুপানী সেই তীব্ৰ ক্ৰোধ বহন কৰা
গছৰ পৰা নিঃসৃত।
নৱবৰষত ব্যাঘ্ৰকপী আতঙ্কৰ আবিৰ্ভাৱ
সি আমাক গ্ৰাস কৰে, ভাবা এটি বাৰ
আমি এতিয়াও কোনো সিদ্ধান্তত
উপনীত হ'ব পৰা নাই, মই যেতিয়া
এই ভাৰতীয়া ঘৰতে জঠৰ হ'লোঁ।
ভাবা শেষবাৰ-মইতো দেখুৱা নাই-
অভিপ্ৰায় বিহীনভাৱে-এই দৃশ্যপট
বা কোনো পশ্চাদমুখী অসুৰৰ উচতনিত।

মই তোমাৰ সৈতে পূৰ্ণ সততাৰে সন্মুখীন হ'ম।
 মই, যি তোমাৰ অন্তৰৰ নিচেই কাষৰ আছিলোঁ
 আজি বিচ্যুত হ'লো তাৰ পৰা।
 সৌন্দৰ্য জ্ঞান হেৰাল ভীতিত, আৰু ভীতি হেৰাল
 ধৰ্মাঙ্ক বিচৰালয়ত।
 মোৰ আবেগৰ ব্যগ্ৰতা হেৰাল
 কিন্তু তাক বখাবেই বা কি লাভ ?
 যিহেতু যিহকে বখা যায় সি়েই ভেজাল।
 মোৰ সকলো শক্তি নষ্ট হ'ল—
 দৃষ্টি ঘ্ৰাণ স্বাদ স্পৰ্শৰ শ্ৰবণ।
 কেনেকৈ ইবোৰৰ ব্যৱহাৰ কৰিম
 তোমাৰ সান্নিধ্য পাবলৈ ?

এনে আৰু হাজাৰ ক্ষুদ্ৰ চিন্তাৰে বৃদ্ধি কৰোঁ
 লাভালাভ বিচাৰৰ এই সুশীতল প্ৰলাপৰ।
 সূক্ষ্ম চৰ্ম উত্তেজিত কৰি ৰাখোঁ।
 যদিও ইন্দ্ৰিয়বোধ মোৰ প্ৰায় নিৰ্বাপিত।
 তীক্ষ্ণ উপসৰ্গ আনি বিচিত্ৰতাৰ আনন্দ বঢ়াওঁ
 বিশৃংখলতাৰে ৰাখা শতক দৰ্পণৰ প্ৰতিফলনত।
 মকৰাই কৰিব কি ? সূতাকটা কি বন্ধ কৰিব ?
 শস্য নাশ কৰা পোকবোৰে কি কামত লেহেম কৰিব ?
 দ বেইলাক, ফ্ৰেঙ্কা, মিচেচ কামেল,
 ঘূৰ্ণিৰ পাকত উৰিল—নিষ্ক্লেপিত হ'ল
 কম্পমান সপ্তৰ্ষিৰ সিপাৰলৈ—শতদীৰ্ঘ
 চূৰ্ণ পৰমাণুত, বতাহে অতিষ্ঠ কৰা প্ৰণালীত
 সমুদ্ৰ চিলনিবোৰে জীৱন সংগ্ৰাম যোৰে—
 আশ্ৰয় বিচাৰে প্ৰান্তে প্ৰান্তে—
 সিঁচৰতি হয় শুক্লচিহ্ন সিহঁতৰ অৱশেষ
 বৰফে ঢকা সমুদ্ৰ তীৰত।

বাণিজ্যিক পূৰ্বালী বতাহে ঠেলি
 আনে মোক এই বামন বুঢ়াক
 এই পৃথিৱীৰ ঘুমন্ত কোণলৈ।

ভাৰতীয়া বাসিন্দা এই ঘৰৰ
 শুকান মস্তিষ্কজাত চিন্তা এই খৰমৰা শুকান ঋতুৰ।

২৩২ (স)

এগৰাকী সম্ভ্ৰান্ত মহিলা

ধোঁৱা আৰু কুঁৱলীয়ে ঢকা শীতৰ সন্ধিয়া
দৃশ্যটো যেন নিজেই সাজ খাইছে—
যেনেকৈ হোৱা উচিত ঠিক তেনেকৈ—
“আহাঁ, তোমাৰ অপেক্ষাতে আছোঁ আজি গোটেই আবেলি”
চাৰিডাল মমবাতি জ্বলি আছে অন্ধকাৰ কুঠৰিত
চিলিঙত চাৰিটা পোহৰৰ আঙঠি—
আৱাহাৰা জুলিয়েটৰ মৈদামৰ ভিতৰৰ।
পৰিবেশ প্ৰস্তুত হৈছে ক’বলৈ সকলো কথাকে
বা নোকোৱাকৈ চেপি ৰাখিবলৈ।

ধৰাঁ আমি গৈছিলোঁ শুনিবলৈ
প’লেণ্ডৰ পৰা অহা কোনো সদ্যখ্যাত সঙ্গীতজ্ঞ
যি এক ছঁপাৰ আলাপ শুনাইছিল—
অপূৰ্ব মোহনীয়তাবে চুলি আৰু আঙুলিৰ লহৰেৰে
“ছঁপাৰ সঙ্গীত এনে নিভৃত তেওঁৰ আত্মক
আহ্বান কৰা উচিত কেৱল সহৃদয় বন্ধুৰ মাজতহে—
তাকো এজন বা দুজনৰ মাজত—যি তেওঁৰ
সঙ্গীতৰ কোমলতা অক্ষুণ্ণ ৰাখিব পাৰে।
ৰাজহুৱা পৰিৱেশনত সেই সুক্ষ্মতা প্ৰক্ষুতিত নহয়”
ভদ্ৰতাৰে ভেটি ৰখা পৰিবেশ—
মনৰ লঘু আকাংক্ষাবোৰ কিবা কৰি প্ৰকাশ পালেই
সসম্ভ্ৰমে মাফ খোজা।
দূৰৰ পৰা আহে এক ক্ষীণ ভায়লিনৰ সুৰ

আৰু তাৰ মাজে মাজে আহে
কৰনেটৰ এক কৰ্কশ স্বৰ।
আমাৰ আলাপন আগুৱায়
“তোমালোক মোৰ বাবে কি যে সম্পদ
খুটি-নাটিৰে ভৰা মোৰ এই জীৱনত
সঁচাই কোনা তৃপ্তি নাই
তুমিতো জানাই, তুমিতো নেদেখা নহয় ;
কিমান বুদ্ধিমান তুমি !
এনে বন্ধু পোৱা কি যে সৌভাগ্য
যাৰ আছে আৰু যি দিবও জানে
যিবোৰ গুণৰ ওপৰত বন্ধুত্ব নিৰ্ভৰ কৰে
মুঠতে ইমানেই কওঁ বন্ধু
ইয়াৰ অবিহনে জীৱন যে হ’লহেঁতেন কি ভয়াবহ !

ভায়লিনৰ সুৰৰ অকোৱা পকোৱা বান্ধোন
আৰু কৰনেটৰ গ’লা ভঙ্গা সুৰৰ
সুউচ্চ ঐক্যতান—
তাৰ মাজতে মোৰ মগজুত যেন
এক বিৰক্তিকৰ ঢোলক বাজি উঠিছে—
ৰিক্ত যেন এক আলাপ জুৰিছে
অখিৰ একেয়ে যাৰ গতি—
নিতান্তই বেসুৰা বেতাল।
আঁহা, ধূম্ৰাধ্যান আমোদেৰে অলপ বাহিৰৰ বতাহ লওঁ
চহৰৰ কীৰ্তিস্তম্ভবোৰৰ তাৰিফ কৰোঁ,
শেহতীয়া বাতিৰৰ বিশ্লেষণ কৰোঁ।
চূড়ান্তৰ ঘড়ী চাই নিজৰ ঘড়ী মিলাওঁ
আৰু তাৰ পিছত কোনো কাফেত বহি
প্ৰায় আধাঘণ্টা সময় কটোওঁ।

(২)

এতিয়া লাইলাক ফুলাৰ সময়
সেয়ে তেওঁৰ কোঠাত লাইলাক ফুলদানি ভৰা
তাৰে মোক কয়—“এৰা বন্ধু তুমি নাজানা—
সঁচাই তুমি নাজানা জীৱন কি ?
যিহেতু তোমালোকৰ হাত জীৱন উপচি পৰা—
তোমোলোকে তাক নিগৰি যাবলৈ দিয়া
সঁচাই তাৰ অপচয় কৰা।
যৌৱন নিৰ্দয়—তাৰ কোনো অনুশোচনাও নাই
নুবুজা সঙ্কটত তেওঁলোকে হাঁহি থাকে”

মই হাঁহো অৱশ্যে
আৰু চাহৰ কাপত সোহা মাৰোঁ।

“তথাপি এই বসন্তৰ সূৰ্যাস্তৰ দৃশ্যবোৰে
মনলৈ নিগৰি আনে স্মৃতি অন্তমিত
মোৰ অতীতৰ—পাৰীচহৰৰ বসন্ত কাল।
কিয়ে অপৰিমেয় শান্তি পাওঁ
সেই স্মৃতিত। পৃথিৱীখন আকৌ হয়
মোৰ বাবে তৰুণ বিস্ময়বহুল”

কণ্ঠস্বৰ আহি থাকে ভাহি থকা বেতাল
ভায়লিনৰ সূৰৰ দৰে, কোনো যেন প্ৰমোদক্লান্ত
শৰতৰ আবেলি বেলিকা।
“মই সদায় নিশ্চিত তুমি মোক বুজা
মোৰ অনুভূতিত সায় দিয়া
বয়সৰ ব্যৱধান অতিক্ৰম কৰি তুমি
মোৰ হাতলৈ হাত আগুৱাই দিয়া।

তুমি দুৰ্ভেদ্য—তোমাৰ কোনো দুৰ্বল উৰু নাই।
তুমি সকলো সঙ্কট অতিক্ৰম কৰি যাবা
আৰু স্বস্তিৰে ক'ব পাৰিবা—;
এনে মুহূৰ্তত অনেকেই হাৰ মনিছিল
কিন্তু মোৰ কি আছে ? সঁচাই কি আছে বন্ধু
তোমাক দিবলৈ পৰা তুমি কি পাব পাৰা ?
কেৱল মাথোন বন্ধুত্ব আৰু সহানুভূতি—
যাৰ জীৱন যাত্ৰা প্ৰায় শেষ সীমানাত আহি পৰিছে !
মই ইয়াতে বহি ব'ম চাহ ঢালি বন্ধুৰ পিয়লাত।”

মই ভাবিলোঁ উঠাৰ সময় হ'ল, কিন্তু কি কৈ
বিদায় জনাম ? নিস্তেজ যুক্তিৰে কেনেকৈ ক'ম—
আপুনি মিছাকৈ এইবোৰ ভাবিছে ?
আপুনি মোক সদায় পাব ৰাতিপুৱা পাৰ্কৰ বেঞ্চত।
হাতত কমিকচ্ লৈ বা বাতৰি কাকত—
পঢ়ি থকা খেলৰ বাতৰি।
বিশিষ্ট ঘৰৰ—এগৰাকী ইংৰাজ কাউণ্টেচ
নাটশালত নামিছে
এজন গ্ৰীচৰ বাসিন্দাক
পোলেণ্ডৰ কোনো নাচঘৰত হত্যা কৰা হৈছে
আৰু এজন বেঞ্চৰ বাকীদাৰে
আত্মসমৰ্পণ কৰিছে।

মোৰ মুখত কোন অস্বস্তিৰ চাপ নাছিল
মই আছিলোঁ সম্পূৰ্ণ আত্মস্থ।
যেতিয়ালৈকে শূনা নাছিলোঁ ৰাজ আলিৰ
সেই যন্ত্ৰ সঙ্গীত—তাৰ একঘেঁয়ে ক্লান্ত
কোনো এক পুৰণি গানৰ সুৰ

লগে লগে মনলৈ আহিল দূৰণিৰ পৰা
হয়চিঠি ফুলৰ গন্ধ
মনত পেলায় সকলো বস্তু যি সৰ্বজন কাম্য—
এনে চিন্তা কি হ'ত পৰিব—উচিত্য নে অনুচিত্য !

(৩)

শবতৰ সন্ধ্যা নামে, আগৰ দৰেই মই আহোঁ
কেৱল মনত কিঞ্চিৎ অস্বস্তিৰ ভাৱ
খট্ খটিৰে মই উঠোঁ দুৱাৰৰ লাভুম ঘূৰাওঁ
মোৰ হঠাতে গাটো ইমান দুৰ্বল লাগিল
যেন মই আঁঠুকাটি বগুৱা বাইহে ওপৰ উঠিলোঁ—
“অ তুমি তেন্তে বিদেশলৈ যাবলৈ ওলালা
উভতিবা কেতিয়া মানে ?
সেইটো অৱশ্যে নিতান্ত অমূলক প্ৰশ্ন।
তুমি জৰুল নিজেই নেজানা কেতিয়া তুমি উভতিবা
বিদেশত শিকিবলগীয়া ইমান কথা পাবা”
মোৰ হাঁহিটো ঠেকেছ কৰে পৰে কুঠীৰীৰ অলঙ্কৃত কলা সামগ্ৰীত।
“আশা কৰোঁ তুমি মোলৈ মাজে মাজে চিঠি দিবা”
মোৰ মনৰ স্বস্তি মুহূৰ্তৰ বাবে ভমক কৰি জ্বলি উঠে
হয় সেই কথাই মই ক'ব খুজিছোঁ

“আজি কিছুদিন মই প্ৰায়েই ভাবিছোঁ
(কিন্তু আমাৰ আৰম্ভণিবোৰে পৰিণতিৰ কথা নেজানে)
হয় প্ৰায়েই ভাবিছোঁ আমাৰ পৰিচিত
বন্ধুত্বত কিয় পৰিণত নহ'ল।”
মোৰ এনে লাগিল যেন এজনে হাঁহি মাৰি
হঠাৎ নিজকে আইনাত দেখি অপ্রস্তুত হয়।
মোৰ স্তম্ভিবোধ গলি গ'ল—সঁচাই, আমি দুৰ্য্যোৰ আত্মাৰত।
“সকলোৱেইতো এনেকৈয়ে কয়—সকলো বন্ধুৱে
সকলোৱেই নিশ্চিত আছিল আমাৰ সম্বন্ধ

নিবিড় হ'ব। মই সঁচাই নিজেই নুবুজোঁ।
আমি তাক ভাগ্যৰ হাততে এৰিব লাগিব।
তুমি চিঠি দিবা অৱশ্যেই
জুৰুল সময় আছে এতিয়াও।
মই ইয়াতে বহি ৰম চাহ চালি বন্ধুৰ পিয়লাত
আৰু মই ৰূপক বিচাৰোঁ প্ৰকাশৰ পথ খুজি
এই সঘনে সলনি হৈ থকা
দৃশ্যমান জগতৰ পৰা
নচা নাচা নৃত্যৰত ভালুকৰ দৰে
খেৰ্খ খেৰ্খ কৰা বান্দৰৰ দৰে—
আঁহা ওলাই যাওঁ অলপ মুকলি বতাহ লওঁ
ধূমপান মৌনতাৰে।

বেচ্ ! কিন্তু কোনো বিষয় আবেলি বেলিকা
ধোঁৱাই ঢকা কোনো ধূসৰ বিয়লি বেলা
হেঙুলীয়া হালধীয়া সন্ধ্যাত
যদি তেওঁৰ হঠাৎ মৃত্যু হয়
আৰু মই বহি ৰওঁ হাতত কলম লৈ !
নামি অহা ধোঁৱাই যেতিয়া ঘৰৰ মূখচ আবৰি পেলায়
সন্ধিহান মই মুহূৰ্তৰ বাবে অপ্রতিভ হওঁ
নুবুজোঁ কি অনুভূতিৰে মই সাই দিম
বা বুজিলেও কি ৰূপ ল'ব তাৰ'
কি ভাৱে বিবেচিত হ'ব মোৰ প্ৰতিক্ৰিয়া
জ্ঞানীৰ নে মুৰ্খৰ, খপজপা নে ভাওতাৰ ?
কিন্তু তেওঁৰ বাবে জানো এইটোৱেই সঠিক নহ'ব ?

সঙ্গীতৰ লয় মনোমোহা হৈ উঠে
লীন যায় মৃত্যুৰ সূক্ষ্ম তানেৰে
আমি যিহেতু মৃত্যুৰ কথাই পাতিছোঁ
হাঁহিবৰ মোৰ জানো অধিকাৰ আছে ?

উল্লেখনীয় টীকা

- (১) ELIOT IN HIS TIME (1973). ed-A.H.Litz
(Richard Ellmann ব Princeton. USA "The First Waste Land)
- (২) Women In The Poetry of T.S.ELIOT
A psychoanalytic Approach (1984)
Tony Pinky, Macmillan, London
(Chapter- 4)
- (৩) ঐ— এই পুথিত উদ্ধৃত
- (৪) Great To :- Notes Towards the Definition
of T.S.Eliot (1973)
T.S. Matthews London
- (৫) What was T.S.Eliot? Robert Alter ব প্রবন্ধত কবিতাটো পোরা যাব।
দ্রঃ Commentary March, 1989.
- (৬) Principles of Literary Criticism(1926)
I.A.Richards, London
খৃঃ ২৯২
- (৭) দ্রঃ New Bearings in English Poetry(1932)
Penguin, 1963 P. 89.
- (৮) পোড়ো জমি ও চৌতাল— অনুবাদ জগন্নাথ চক্রবর্তী।
সাহিত্য অকাডেমি ১৯৯১

